

Міністерство освіти і науки України
Київський національний університет будівництва і архітектури

ШЕВЦОВА ГАЛИНА ВІКТОРІВНА

УДК 72.03

ГЕНЕЗА УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЕВ'ЯНОЇ ЦЕРКВИ
(ВИТОКИ, ПРИНЦИПИ АРХІТЕКТУРНОГО ФОРМОТВОРЕННЯ,
СВІТОВИЙ КОНТЕКСТ)

18.00.01 – Теорія архітектури, реставрація пам'яток архітектури

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктора архітектури

Київ – 2013

Дисертацією є рукопис

Робота виконана в Київському національному університеті будівництва і архітектури Міністерства освіти і науки України

Науковий консультант:

доктор архітектури, професор **Дьомін Микола Мефодійович**,
Київський національний університет будівництва і архітектури,
завідувач кафедри міського будування

Офіційні опоненти:

доктор архітектури, професор **Бевз Микола Валентинович**,
Національний університет „Львівська політехніка”,
завідувач кафедри реставрації і реконструкції архітектурних комплексів

доктор архітектури, професор **Мойсеєнко Зоя Василівна**,
Національна академія образотворчого мистецтва і архітектури,
професор кафедри теорії і історії архітектури і синтезу мистецтв

доктор архітектури, професор **Шулик Василь Васильович**,
Полтавський національний університет ім. Юрія Кондратюка,
декан архітектурного факультету

Захист відбудеться 10 жовтня 2013 р. о 13.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.056.02 Київського національного університету будівництва і архітектури за адресою: 03680, м. Київ, вул. Повітрофлотський проспект, 31.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Київського національного університету будівництва і архітектури за адресою: 03680, м. Київ, вул. Повітрофлотський проспект, 31.

Автореферат розісланий 10 вересня 2013 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Товбич В.В.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Сучасна проблема національної дезорієнтації та втрати самосвідомості особливо гостро відчувається в Україні. Багато іноземців та самих українців схильні сприймати українську культуру як вторинне, локально-містечкове явище. Між тим, геополітичні та історичні особливості розвитку української нації дають непересічні докази її причетності до глобальних процесів розвитку світової ментальності. Найбільш яскравою акцентуацією цього твердження є феномен української дерев'яної церкви, що є глибинною квінтесенцією національної культури і філософії та втіленням прадавніх світових традицій. Тому національна самобутність та загальносвітове значення української культури можуть бути висвітленими, в першу чергу, на прикладі детермінації генези цього архітектурного феномену.

Генеза української дерев'яної церкви є предметом наукових дискусій фахівців не одного покоління. Її невизначеність унеможливорює адекватну оцінку значення цього феномену для розвитку світової архітектури і культури. Неусвідомлення загальнонаціонального масштабу, автентичності та світового підґрунтя цього архітектурного явища призводить не лише до втрат унікальних пам'яток українського дерев'яного зодчества, але й загалом до згасання національної самосвідомості українців.

Отже, сутність наукової проблеми полягає в невизначеності генези української дерев'яної церкви, що призводить до неможливості наукового обґрунтування національної самобутності та світової значущості цього феномену.

Означена наукова проблема може бути вирішена лише за умови застосування комплексного аналітичного підходу, заснованого на розумінні глобальних світових процесів розвитку систем дерев'яного будівництва та формотворення храмової архітектури. На даному етапі вирішення проблеми генези української дерев'яної церкви ускладнено тим, що теоретичні пошуки в цій галузі здебільшого засновуються на методах аналізу генези архітектурних пам'яток, розроблених переважно для мурованої архітектури. В тому числі, це призводить до спроб виведення походження форми українських дерев'яних церков від мурованих храмів регіону і сусідніх країн і таким чином, до відмови від визнання автентичності цього архітектурного явища.

Між тим, як свідчить дослідницький досвід східних і деяких західних країн з розвиненою дерев'яною архітектурою, принципи формотворення дерев'яних будівель суттєво відрізняються. Тому і дослідження їх генези повинно проводитися іншими методами, зокрема, заснованими на аналізі просторової конструкції пам'яток, що є одним з найбільш значущих показників їх генези.

Визначення генези української дерев'яної церкви серйозно ускладнює також нестача інформації про ранні етапи формування дерев'яної архітектури на українських територіях. Для вирішення цієї проблеми нами активно використовується іноземний архітектурно-археологічний та дослідницький досвід, в тому числі і східний. Деякі з східних країн зберігають приклади дерев'яних споруд, набагато давніші за європейські. Передовою країною в цій галузі є Японія, де за причини ізольованого географічного положення, ранні етапи розвитку дерев'яного будівництва (часи Неоліту-Бронзи) мали місце набагато пізніше, фактично – на межі нашої ери. Це дає реальну можливість вивчення археологічних залишків первинних

дерев'яних споруд, що добре збереглися не лише завдяки молодшому віку, але й специфіці клімату. За умови спорідненості розвитку культур України та Японії¹, подібна можливість є особливо цінною.

Актуальність теми. Феномен української дерев'яної церкви, особливо враховуючи його вплив на формування українського національного стилю мурованої культової архітектури XVII – початку XVIII ст., є одним з найбільш яскравих проявів української національної самосвідомості. Через це, виявлення його генези може бути ототожнено з самоідентифікацією українського етносу, потреба в якому особливо відчувається саме зараз, коли Україна розвиває державність і намагається зрозуміти своє місце в світі.

Але, незважаючи на надзвичайне значення українських дерев'яних церков, сучасний стан збереженості цих будівель незадовільний. Кожного року ми втрачаємо декілька цінних дерев'яних церков через пожежі, а решта, за невеликим винятком, поступово руйнується через недбалість. Причина цього полягає в тому, що увага фахівців та громадська думка здебільшого прикуті до мурованої архітектури, а справжнє культурно-художнє значення дерев'яних храмів доволі часто не усвідомлюється. Між тим, смерть цього архітектурного явища певним чином означатиме і смерть української нації.

Неусвідомлення значення архітектурного феномену української дерев'яної церкви помітне також і в світі, і відчувається воно в першу чергу у фахових колах. Відомо, що інформація з цього питання практично відсутня в загальносвітових енциклопедичних і професійних виданнях. У фахових виданнях сусідніх країн українська дерев'яна церква розглядається здебільшого в якості «вторинної», залежної від іноземних впливів, форми. Дане дослідження в першу чергу спрямоване на розробку наукової аргументації самостійної архітектурно-культурної цінності та автентичності феномену української дерев'яної церкви, що є необхідною умовою зростання до нього інтересу світової, в тому числі і фахової, спільноти. Це особливо актуально зараз, коли приведена у виконання Міжнародна програма внесення ряду українських дерев'яних храмів до списку архітектурних пам'яток ЮНЕСКО (подання № 5494 від 28.01.2010).

Актуальність дослідження обумовлена також сучасною наявністю проблем в галузі реставрації пам'яток дерев'яної культової архітектури України, які в значній мірі викликані невизначеністю їх генези. Це суттєво заважає точному відтворенню характеру автентичних архітектурних форм та окремих деталей конкретних пам'яток, що реставруються або відновлюються. Схожі проблеми існують також в науковій галузі гіпотетичної реконструкції архітектурної форми давніх дерев'яних церков території України по археологічних залишках. Тут невизначеність генези (часу і ареалу формування) тих чи інших архітектурно-просторових елементів і конструкцій церков викликає до життя механічне повторення давніх, сформованих ще за радянських часів, формотворчих стереотипів, які далеко не завжди відповідають дійсності.

¹ Ранні цивілізації України та Японії належать до одного типу сільськогосподарських культур, що розвивалися на основі вірувань природного анімізму.

Останнім часом зростає також потреба у зведенні в Україні нових дерев'яних церков. Тут, як правило, перед архітекторами-проектувальниками постають ті самі проблеми, що й перед реставраторами: невизначеність генези, ареалу, часу, шляхів і принципів формування тих чи інших композиційно-просторових і просторово-конструктивних характеристик українських дерев'яних церков та відсутність науково розроблених норм і правил з цього питання, утруднює проектування дерев'яних церков, викликає прецеденти тиражування нетипових для національних традицій будівель.

Таким чином, стає зрозумілим, що дослідження генези української дерев'яної церкви є сьогодні гостро актуальним в науковій, соціополітичній, економічній, пам'яткоохоронній, реставраційній сферах та в галузі реального проектування.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Робота пов'язана з Міжнародною програмою внесення українських дерев'яних церков у список архітектурних пам'яток ЮНЕСКО (подання № 5494 від 28.01.2010), планами кафедри Основ архітектури та архітектурного проектування Київського національного університету будівництва і архітектури щодо дослідження національної архітектурної спадщини України та Державною програмою міжнародного наукового співробітництва Японської фундації (日本国際交流基金の研究), програмою досліджень генези пам'яток дерев'яної архітектури японського науково-дослідницького центру Гангодзі в Нара (元興寺研究所の木造建築研究) та програмою дослідження архітектури країн розповсюдження візантійського впливу технічного університету Дайдо (大同大学のビザンチン影響国の研究), Нагоя, Японія.

Мета дослідження: виявити генезу української дерев'яної церкви: витоки та принципи формотворення її архітектури як самобутнього явища в контексті розвитку сакральної архітектури світу.

Завдання дослідження:

- виявити глобальні процеси розвитку і сакралізації дерев'яних будівель світу, на основі цього з'ясувати специфіку і передумови формування української дерев'яної церкви;
- виявити базові архітектурно-генетичні характеристики української дерев'яної церкви, з'ясувати їх витоки, час і шлях формування;
- з'ясувати етапи та причинно-наслідковий механізм формотворення архітектури української дерев'яної церкви;
- виявити глобальні процеси і архетипові моделі формотворення сакральних будівель світу. На основі цього, детермінувати унікальні архітектурні характеристики української дерев'яної церкви та міру її світової спадковості: вплив традицій політеїстичної і монотеїстичної, східної і західної сакральної архітектури;
- виявити чинники самобутності української дерев'яної церкви, шляхи передачі в її архітектуру тих чи інших світових традицій;
- детермінувати місце і роль української дерев'яної церкви для розвитку сакральної архітектури світу. На основі цього обґрунтувати її загальнонаціональне і загальнокультурне значення.

Об'єктом дослідження є українська дерев'яна церква.

Предметом дослідження є генеза: витoki та принципи архітектурного формотворення української дерев'яної церкви.

Методи дослідження: робота побудована на основі теоретичного аналізу базових архітектурно-генетичних (конструктивно-просторових і композиційно-просторових) характеристик сакральних дерев'яних будівель України та їх порівняльному аналізі з іншими сакральними спорудами світу. Феномен української дерев'яної церкви розглядається як складне комплексне явище, що є частиною глобальних процесів розвитку культової архітектури світу. Його вивчення залучає не лише архітектурно-конструкторську сферу, але й цілий комплекс інших наук, серед яких: археологія, релігієзнавство, культурологія, історія розвитку людства і міграцій народів, географія, кліматологія.

В якості способів збору інформації застосовано натурні обстеження пам'яток дерев'яної архітектури України та інших країн світу (фотофіксація, обміри, обстеження конструкції перекриттів) та вивчення археологічних залишків з аналізом вірогідності теоретичних реконструкцій їх форми.

Для виявлення витоків і передумов формування української дерев'яної церкви було застосовано комплексні систематизаційні, аналітично-екстраполяційні та аналітично-ретроспективні підходи. Зокрема, для з'ясування специфіки початкового розвитку просторово-конструктивних систем дерев'яної архітектури України було застосовано методи аналітичної систематизації і ретроспективного аналізу світових процесів розвитку конструктивних систем зрубу і каркасу. Для визначення похідних форм зрубних перекриттів українських дерев'яних церков було застосовано методи архітектурно-генетичного (порівняльного і ретроспективного) аналізу перекриттів архаїчних народних споруд українських територій. Для виявлення логіки функціональних процесів сакралізації господарчих та житлових споруд, було застосовано метод аналітичної екстраполяції логіки аналогічних процесів з інших схожих за типом культур світу² (за умови коректних кореляцій та перевірки результатів на українському підґрунті).

Для визначення етапів, шляхів і принципів формотворення основних архітектурно-генетичних показників (базових просторово-конструктивних форм і об'ємно-просторових композицій) української дерев'яної церкви, було застосовано комплексні методи їх архітектурно-генетичного аналізу. В тому числі, порівняльний та ретроспективний аналіз просторово-конструктивних форм і композицій дерев'яних культових споруд України та сусідніх країн (Росії, країн Карпатського та Закавказького регіонів), методи ретроспективної реконструкції архаїчних і перехідних форм перекриттів українських дерев'яних церков по нетипових збережених зразках.

Для виявлення місця і значення української дерев'яної церкви для розвитку сакральної архітектури світу, їх східних, західних, політеїстичних, християнських та унікальних рис, було застосовано авторський підхід, заснований на побудові архетипових моделей формотворення храмів світу залежно від регіону та типу

² Зокрема з Японії, що стало можливими завдяки збігу часових, історичних, культурологічних, релігійних, архітектурно-археологічних та ін. характеристик розвитку української і японської культур.

релігії (на основі порівняльного аналізу загальних закономірностей композиційно-просторового та сенсуального формотворення храмових будівель світу, включаючи і проблеми взаємовпливів архітектури політеїзму і монотеїзму) і метод загального синтезу матеріалу.

Отже, в науковий обіг введено оригінальну методiku дослідження генези пам'яток дерев'яної сакральної архітектури, що засновується на аналізі їх базових архітектурно-генетичних характеристик (просторово-конструктивної форми і композиційної структури). Певні аспекти розробленої методики також продуктивні для використання під час дослідження генези мурованих пам'яток культової архітектури світу.

Наукова новизна одержаних результатів:

- вперше науково аргументовано, що українська дерев'яна церква є автентичним самобутнім загальнонаціональним явищем світового масштабу, яке, починаючи з XVI ст., існує в глобальному контексті розвитку культури як цілісний архітектурний феномен з чітко вираженими рисами національної ідентичності і має виключне значення для розвитку сакральної архітектури світу;
- вперше виявлено архітектурні прототипи української дерев'яної церкви, детерміновано ареал їх формування та сформульовано цілісну теорію генези української дерев'яної церкви, яка може бути описана п'ятьма принципами: принципом самостійності та синкретичності генези; принципом консервативності базових форм; принципом тектоніки та центричності структури; принципом комбінаторності форми і шляху формотворення; принципом революційності розвитку;
- вперше детерміновано унікальні риси і чинники самобутності української дерев'яної церкви. Зокрема, виявлено, що це єдиний світовий приклад монотеїстичної будівлі, яка безперервно продовжує архітектурно-будівельні традиції нації від прадавніх часів. Це обумовлено особливостями географії та історії України, зокрема, її розташуванням на території межування впливів культурних традицій Заходу і Сходу, примусовим розповсюдженням християнства (X-XII ст.) і монголо-татарським нашествиям (XIII ст.), що призвело до змішування архітектурно-будівельних традицій місцевого анімізму і візантійського християнства, а згодом до послаблення в архітектурі української дерев'яної церкви візантійського впливу і акцентування дохристиянської основи з перевагою композиційних традицій Сходу.

Практичне значення одержаних результатів. В науковій і освітній сферах результати роботи знайшли місце у вітчизняних та закордонних (Японія, Росія) наукових виданнях, підручниках і лекційних курсах вищих навчальних закладів архітектурного профілю, що сприяє розвитку галузей теоретичних досліджень культової і дерев'яної архітектури України і світу та поліпшує якість підготовки архітектурних кадрів.

У пам'яткоохоронній, реставраційній і проектній сферах результати роботи сприяють належному утриманню та збереженню пам'яток української дерев'яної сакральної архітектури, допомагають якісно покращити методики її реставрації, відбудов і досліджень, а також використовуються в практичному проектуванні українських дерев'яних церков. Зокрема, результати роботи дозволяють уточнити

прийнятті в сучасній пам'яткоохоронній практиці критерії належності українських дерев'яних церков до певних регіональних шкіл народного зодчества, що сьогодні викликають сумніви через сконцентрованість на вторинних архітектурно-генетичних ознаках пам'яток. Розроблені принципи формотворення українських дерев'яних церков та рекомендації по їх сучасному проектуванню, забезпечують можливість свідомого зведення нових дерев'яних храмів з національними рисами та заданими залежно від умов проекту регіональними і часовими характеристиками. Висновки та результати дослідження також допоможуть підвищити точність гіпотетичних реконструкцій архітектурної форми українських дерев'яних храмів по археологічних залишках.

Теоретичні результати роботи, зокрема методику дослідження генези пам'яток дерев'яної архітектури та теорію генези української дерев'яної церкви впроваджено в науково-освітню практику Київського національного університету будівництва і архітектури, університету Кінкі (Осака, Японія) і Технічного університету Дайдо (Нагоя, Японія), Московського архітектурного інституту (МАРХІ, Росія) Науково-дослідного інституту теорії архітектури і містобудівництва Російської академії наук (Москва). Методику дослідження генези пам'яток дерев'яної архітектури використано також під час реставраційно-обмірних та дослідницьких робіт під егідою Охорони пам'яток Японії в храмах Мьодзьодзі (префектура Ісікава, Японія), Тен-дзіндзя (префектура Нара, Японія), селищі Кавакамі (префектура Нара, Японія), що в результаті дозволило уточнити первинну форму та вік зведення пагоди Мьодзьодзі, головного павільйону-сінден Тен-дзіндзя, та хати родини Накамура селища Кавакамі.

Практичні результати роботи, зокрема рекомендації по авторському проектуванню українських дерев'яних церков в національних традиціях, прийнято до використання при проведенні наукових досліджень та підготовці історико-містобудівних обґрунтувань „Всеукраїнським науково-методичним та дослідно-інформаційним центром архітектурної спадщини Мінрегіонбуду України”; а також використано під час реставраційно-ремонтних робіт у дерев'яній церкві св. Богородиці в с. Криворівня (Україна, Івано-Франківська область, Ворохтинський район).

Особистий внесок здобувача. Здобувач має 5 публікацій у співавторстві, що вийшли в наукових збірках університетів Японії. Зокрема, у науковій збірці університету Кінкі вийшло дві статті в співавторстві з професором Тосіо Сакураї³. В обох випадках здобувачеві належить основна ідея, текст і всі теоретичні висновки статей. Роль професора Сакураї в даному випадку полягала в консультаціях філологічного плану: корегуванні тексту японською мовою та узгодженні

³ シェフツォバ・ガリーナ、櫻井敏雄。ウクライナ木造教会堂の基礎的研究// 近畿大学理工学部研究報告。—平成 16 年。—第 40 号。—ページ 9—18。 (*Шевцова Галина, Сакураї Тосіо. Основні засади української дерев'яної церковної архітектури // Часопис науково-інженерної школи університету Кінкі. — 2004. - № 40. — С. 18-28.*)

シェフツォバ・ガリーナ、櫻井敏雄。ウクライナ木造教会堂の外観と様式// 近畿大学理工学部研究報告。—平成 16 年。—第 40 号。—ページ 18—28。 (*Шевцова Галина, Сакураї Тосіо. Стилiстика та екстер'єр українських дерев'яних церков // Часопис науково-інженерної школи університету Кінкі. — 2004. - № 40. — С. 9-18.*)

українських архітектурних термінів з японською науковою термінологією. У наукових збірках Технічного університету Дайдо вийшло дві статті в співавторстві з професорами Тосіо Сакураї і Ріхее Госіма⁴, здобувачеві в обох публікаціях належить основна ідея, текст і всі теоретичні висновки статей. Роль професорів Сакураї і Госіма стосувалася мовних та редакторських питань. Ще одна стаття в науковій збірці Технічного університету Дайдо вийшла у співавторстві з професором Ріхее Госіма та архітектором Хара Ай⁵. Участь автора в написанні даної роботи полягала в пошуку архівних та обмірних матеріалів стосовно давньоруського храму Софії Київської, а також у висловленні припущення можливості впливу ідей політеїзму на формування багатOVERHOЇ структури цього храму.

Також у співавторстві було видано монографію «Битий шлях, або Україна, якою ми її любимо»⁶. В ній авторові належать близько чверті усіх текстових і більше половини ілюстративних матеріалів, в тому числі, усі матеріали стосовно дерев'яної архітектури України⁷.

Апробація результатів дисертації. Результати дослідження оприлюднено на 27-ми міжнародних наукових конференціях в Україні, Росії та Японії, 5-ти наукових доповідях в університетах, науково-дослідницьких центрах та реставраційних установах Японії (університети Кінкі, Дайдо, Тюбу, науково-дослідний центр Гангодзі, реставраційна установа Конгогумі), на звітній сесії Державної дослідницької програми Японської фундації (Кіото), 3-х наукових доповідях в університетах України (Львівський національний університет, Київський національний університет, Житомирський національний університет).

Обґрунтованість та достовірність отриманих результатів підтверджується:

- застосуванням сучасних методів дослідження генези дерев'яних пам'яток архітектури, що, в тому числі, були опановані автором під час багаторічної реставраційно-дослідницької діяльності в японському університеті Кінкі (Осака) під безпосереднім керівництвом ведучого теоретика генези японської дерев'яної культової архітектури, доктора архітектури, професора Тосіо Сакураї;

- значним досвідом автора в роботах по реставрації пам'яток дерев'яної культової архітектури Японії;

⁴ セフツォバ・ガリーナ、櫻井敏雄、五島利兵衛。ウクライナにおける校倉造木造教会堂の内部空間 // 大同大学紀要。—2009。—第45巻。—ページ65—71. (Шевцова Галина, Сакураї Тосіо, Госіма Ріхее. Особливості внутрішнього простору українських зрубних церков // Збірник наукових статей університету Дайдо. —2009. —№45. —С. 65-71.)

Shevtsova Galyna, Sakurai Toshio, Goshima Rihee. Investigation of Ukrainian wooden church alternative genesis (On the base of interior space analysis) // 大同大学紀要。—2009。—第45巻。—ページ73—77. (Шевцова Галина, Сакураї Тосіо., Госіма Ріхее. Дослідження можливостей альтернативної генези українського дерев'яного храму // Збірник наукових статей університету Дайдо. —2009. —№45. —С. 73-77.)

⁵ 五島利兵衛、原愛、シェフツォバ・ガリーナ。ウクライナ・キエフ聖ソフィア聖堂の平面分析 // 大同大学紀要。—2011。—第47巻。—ページ65—83. (Госіма Ріхее., Хара Ай, Шевцова Галина. Аналіз планувально-просторової схеми храму Софія Київська // Збірник наукових статей університету Дайдо. —2011. —№47. —С. 65-83.)

⁶ Битий шлях або Україна, якою ми її любимо / [Гайворонський О., Клочко Д., Красюк О., Романенко О., Сачек П., Шевцова Г.]; за ред. Д. Клочко. — К.: Дуліби, 2005. — 168 с.

⁷ Докладна інформація про авторство тих чи інших текстів та фото подана в книзі.

- переважним використанням в роботі аналітичного матеріалу, отриманого шляхом особистих натурних досліджень, великим масивом та широким колом досліджених архітектурних зразків. Зокрема, автором було обстежено більше 250-ти пам'яток дерев'яної культової архітектури України, більше 350-ти дерев'яних храмів Японії, більше 20-ти дерев'яних церков в Росії, більше 70-ти в країнах Карпатського регіону та 25 у Норвегії;

- широкою апробацією, публікацією та впровадженням результатів роботи на вітчизняному й міжнародному рівнях.

Публікації. Результати дослідження висвітлено в 4-х монографіях (3 одноосібні, 1 в співавторстві), у 34-х наукових статтях, 23 з яких вміщено у фахових виданнях ДАК України, 11 у іноземних наукових виданнях (Росія, Японія).

Обсяг та структура роботи. Робота складається з переліку термінів, вступу, 5-ти розділів, списку використаних джерел і 4-х додатків. Загальний обсяг роботи – 442 сторінки, з них 261 сторінка основного тексту, 93 сторінки таблиць і рисунків, 43 сторінки списку використаних джерел (435 найменувань), 45 сторінок додатків.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

Роботу побудовано за наступною схемою: від оглядового аналізу джерельної бази, вивчення сучасних підходів до дослідження генези дерев'яних пам'яток і окреслення методів дослідження (розділи 1-2), через вивчення витоків і передумов формування архітектури української дерев'яної церкви (розділ 3) та вирішення конкретної задачі роботи: виявлення генези – етапів та принципів формотворення української дерев'яної церкви (розділ 4) до оцінки й уточнення результатів дослідження в річищі глобальних світових процесів формотворення сакральних споруд (розділ 5). Все це в сукупності веде до досягнення мети дослідження.

У **вступі** надано загальну характеристику роботи, сформульовано сутність наукової проблеми, обґрунтовано актуальність і доцільність проведення дослідження подібного типу, визначено мету, завдання та методи дослідження, стисло описано його наукову новизну, практичне значення, наведено апробації, впровадження і публікації результатів дослідження, окреслено обсяг та структуру роботи.

Розділ 1. Аналіз літературних джерел з питання генези української дерев'яної церкви присвячено огляду літературних джерел, систематизації точок зору і часових змін акцентів наукового інтересу щодо феномену української дерев'яної церкви, критичному аналізу вірогідності різних гіпотез її генези, виявленню лакун інформативного й теоретично-дослідницького поля та можливостей їх заповнення.

Обсяг матеріалів з питання української дерев'яної церкви є достатньо широким. Ця тема цікавить як вітчизняних, так і закордонних дослідників з кінця ХІХ сторіччя. В кінці ХІХ – на початку ХХ ст. нею займалися: А. Вольфскрон, І. Грабар, В. Дітріхсон, М. Драган, П. Жолтовський, В. Залозецький, К. Мокловські, Т. Мокловські, А. Лушпинський, Т. Обмінські, Г. Павлуцький, І. Свенцицкий, В. Січинський, М. Соколовські, Е. Солецькі, Й. Стржиговський, А. Уваров, В. Щербаківський та ін. В середині та останні третині ХХ ст. цю тему розробляли Д. Букстон, Т. Геврик, В. Карамзин-Каковський, Т. Лісенко, Г. Логвин,

П. Макушенко, І. Могитич, С. Таранущенко, В. Чепелик, П. Юрченко, О. Цинкаловський та ін. Наприкінці ХХ – початку ХХІ ст. до теми дослідження українських дерев'яних церков долучилися роботи М. Бевза, Р. Бриковського, В. Вечерського, Ю. Диби, В. Завади, Ю. Івашко, патріарха Димитрія, М. Поворозника, Л. Прибегі, П. Ричкова, М. Сирохмана, В. Слободяна, Я. Тараса, О. Харлана та ін.

До дослідження залучено видання архітектурно-довідникового характеру, обмірники дерев'яних церков з архівів „Укрпроектреставрації”, матеріали з особистих архівів патріарха Димитрія, В. Завади, Ю. Івашко, М. Кальницького, С. Таранущенко, В. Щербаківського та музеїв Народної архітектури та побуту України.

Використано також джерела з наступних суміжних питань:

- дослідження дерев'яного народного житла і господарчих споруд України: роботи В. Верговського, Ю. Гошка, А. Данилюка, В. Присяжнюка, В. Самойловича та ін.

- дослідження російських дерев'яних церков, жител, господарчих споруд та їх археологічних залишків: роботи Є. Ащепкова, А. Боде, Д. Букстона, І. Бусеєвої-Давидової, В. Гнедовського, Л. Дінцеса, С. Забелло, В. Іванова, В. Косточкіна, М. Крадина, П. Максимова, Г. Мокеєва, О. Ополовникова, В. Орфінського, В. Пілявського, З. Семенової, В. Сулова та ін.

- дослідження польських, румунських, білоруських пам'яток дерев'яної архітектури та їх археологічних залишків: роботи Р. Бриковського, З. Глогера, Л. Дітріхсона, М. Збігнева, Г. Іонеску, А. Комські, П. Красни, В. Крассовські, М. Мужіца, А. Пуноіу, С. Сергачьова, Т. Следжіковські, Дж. Смулські, В. Трацевського, М. Сковронські, А. Флієра, В. Флорека, В. Чантурія та ін.

- дослідження японських, китайських, південно-азійських, норвезьких та закавказьких пам'яток дерев'яної архітектури та їх археологічних залишків: роботи Є. Ащепкова, Д. Букстона, Н. Віноградової, Е. Валеброка, Я. Ватанабе, Л. Грішелевої, М. Джандієрі, Й. Енсеніуса, Т. Зійс-Евенсена, Д. Йонга, Дж. Кіддера, М. Кімури, С. Кога, М. Конрада, Т. Кувако, Х. Маєгава, М. Мамадназарова, С. Маїлова, С. Мнацаканяна, Х. Моде, І. Муріан, Т. Накагава, К. Нісі, Х. Ота, Т. Сакураї, М. Сато, Й. Стржиговського, С. Сулименко, Л. Сумбадзе, Т. Такей, К. Танге, В. Татемацу, Р. Фішера, А. Флієра, Б. Формана, М. Фрімана, М. Фудзіта, О. Халпахчяна, М. Хасєгава та ін.

- дослідження загальних питань генези і семантики культових пам'яток, в тому числі і дерев'яної архітектури: роботи Ю. Асєєва, І. Бартенєва, В. Батажкової, І. Бондаренко, М. Брунова, Д. Букстона, М. Вороніна, В. Вороніної, Й. Енсеніуса, Б. Жимбієва, А. Іконникова, А. Казаряна, М. Павлова, О. Ралєва, П. Раппопорта, З. Семенової, А. Флієра, В. Ксав'єра, Т. Проскурякової, Т. Сато, Г. Стиєрліна, Л. Сумбадзе, Т. Сакураї, Й. Стржиговського, Р. Хансона та ін.

- дослідження в галузі археології дерев'яних культових будівель Трипільської культури та давніх слов'ян: роботи В. Барана, С. Березанської, К. Бурдо, Н. Бурдо, М. Відейка, О. Іоаннісіяна, Ю. Лукомського, Л. Михайлини, Т. Мовши, О. Моці, О. Приходнюка, І. Русанової, Б. Тимошука, Б. Томенчука, В. Хвойки та ін.

- дослідження в галузі культурології та релігієзнавства: роботи А. Байбурина, Г. Бонгарда-Левина, П. Голобуцького, М. Грушевського, Л. Гумільова, К. Кислюка, В. Кривошеєва, Ю. Мисько, М. Поповича, Б. Рибаківа, К. Тищенка та ін.

Часові періоди акцентування зацікавленості дослідників історії вітчизняної архітектури проблемою генези української дерев'яної церкви є достатньо недовгими. Вони загалом співпадають з історичними сплесками національної самосвідомості і відповідно припадають на початок XX і XXI ст.

Таким чином, можна констатувати, що ця тематика переважно залишалася за межами основних наукових інтересів істориків архітектури. Акцент уваги дослідників зміщений в бік типології, виявлення конкретних місцевих композиційних типів та регіональних особливостей церков, що дає багате теоретичне та інформаційне підґрунтя для аналітичних викладок нової роботи.

Українська дерев'яна церква не завжди сприймається дослідниками як окреме цілісне явище. При цьому, точки зору науковців широко варіюються залежно від їх суспільних поглядів, національної приналежності та часу проведення досліджень. Тим не менше, проаналізований обсяг наукових робіт дає підстави стверджувати існування української дерев'яної церкви як окремого і самобутнього загальнонаціонального архітектурно-культурного явища, чії архітектурні характеристики обумовлені стійким набором композиційно-планувальних і просторово-конструктивних форм, основними з яких можна визнати композиційну структуру із зрощених на пригрунтовому рівні зрубних клітей на основі тридільного чи хрестового плану з умовою розвитку над центральною кліттю, або ж над кожною з клітей, автономного, відкритого в інтер'єрі зрубного верху. Це дає підстави для комплексного дослідження генези (витоків, етапів та принципів формотворення) цього архітектурного феномену.

Загалом, оцінюючи праці попередників, можна констатувати, що до сьогодні питання генези української дерев'яної церкви практично не ставали темою окремих ґрунтовних робіт, а радше існували в рамках досліджень більш загального характеру. Тим не менше, тих чи інших аспектів цієї проблеми (в першу чергу, питань пошуку архітектурних прототипів української дерев'яної церкви) торкалися в своїх роботах достатньо багато вітчизняних і закордонних дослідників. Найзначнішими прикладами подібних звернень до даної проблеми можна вважати роботи М. Драгана, В. Завади, Й. Стржиговського, С. Тарануценка та П. Юрченка.

Всі існуючі версії походження українських дерев'яних церков було розподілено за принципом аргументації висунутих гіпотез. З них найбільш розробленими визнано ті, що підходять до проблеми із засад дослідження родинності просторових форм та конструкцій, або ж переконливо аргументують логіку формування одних типів споруд з інших. Основними з таких визнано теорію М. Драгана – походження українських дерев'яних церков від хат, П. Юрченка – С. Тарануценка – В. Завади – походження від поліських клунь, Й. Стржиговського – родинність до давньоіранських святилищ. До цього „закавказько-східного” вектора генези певним чином примикають ще декілька версій інших дослідників, що виводять родинність українських дерев'яних церков від християнських храмів візантійського чи вірменського типу. Теорія М. Драгана добре аргументує логіку перетворення хати на церкву, проте не приводить жодного свідчення наявності

подібних процесів перехідних на просторово-конструктивному рівні. Теорія П. Юрченка – М. Тарануценка – В. Завади навпаки, приводить достатньо прикладів еволюції просторово-конструктивних форм, проте не може в достатній мірі аргументувати логіку перетворення клунь на церкви. Версія Й. Стржиговського не мала в свій час прихильників, проте на відміну від багатьох інших думок, оперує переконливими прикладами родинності просторових конструкцій верхів храмів давнини, і тому не може ігноруватися.

Таким чином, зрозуміло, що, не дивлячись на значний обсяг різнопланових досліджень витоків архітектури української дерев'яної церкви, теорію її генези не можна вважати остаточно сформованою. Це дозволяє сформулювати сутність наукової проблеми, яка полягає в невизначеності генези української дерев'яної церкви. Причиною цього, перш за все, є неусвідомлення цілісності, загальнонаціонального масштабу та світового підґрунтя цього явища, що викликає перевагу об'єктного підходу до дослідження та не дає змоги виробити в повній мірі аргументований доказовий і оціночний апарат вказаних припущень генези української дерев'яної церкви. Ускладнює ситуацію не лише відсутність достатньо давніх збережених вітчизняних зразків дерев'яних будівель, але також звуження інформативного поля досліджень до географічних меж України та сусідніх країн, відсутність аналізу даної проблеми в контексті загальносвітових процесів розвитку дерев'яної сакральної архітектури, ізоляція досліджень від сучасних розробок суміжних галузей наук, таких як археологія, релігієзнавство, давня історія, культурологія. Все це не дає можливості усвідомити масштаб питання в його повному обсязі та розробити наукову аргументацію світового значення архітектурного феномену української дерев'яної церкви.

Отже, для вирішення проблеми генези української дерев'яної церкви необхідно комплексне дослідження цього архітектурного феномену з урахуванням аспектів впливу на його формування загальних географічних, культурних та історичних передумов регіону, глобалізації аналітики у світовому, часовому і міжгалузевому плані, комплексному розгляді питання в рамках розуміння глобальних процесів формотворення дерев'яних і сакральних споруд світу. Це змушує шукати новаторські підходи до дослідження генези української дерев'яної церкви.

Основний результат розділу:

- виявлено сутність і причини виникнення наукової проблеми.

Розділ 2. Основи методологічного підходу до дослідження генези української дерев'яної церкви присвячено аналізу проблем методології дослідження генези пам'яток дерев'яної архітектури, обґрунтуванню необхідності нових підходів до проблеми генези української дерев'яної церкви та розробці методики роботи.

Вирішення проблеми генези української дерев'яної церкви утруднене через те, що за усталеною в Європі ХХ сторіччя традицією, більшість вітчизняних методів дослідження цього питання засновуються на принципах аналізу генези, розроблених для мурованої архітектури (зокрема, здебільшого на порівняльному аналізі планувальної і композиційно-просторової структури будівель), між тим як сучасний науковий досвід теорії архітектури країн з розвинутим дерев'яним будівництвом (в першу чергу, Японії) свідчить про необхідність спеціальних підходів для визначення

генези дерев'яних пам'яток. Зокрема, в наукових роботах японського фахівця Т. Сакураї розроблено теорію наявності рівнів значущості архітектурних характеристик дерев'яних будівель в якості маркерів (показників) генези: базового (первинного, тобто найбільш давнього і сталого) рівня, та сформованого порівняно пізно рівню надбудови (вторинного). Незалежно один від одного, до схожих висновків прийшли також норвезький дослідник Й. Енсеніус та грузинський вчений Л. Сумбадзе. Т. Сакураї експериментально доводить, що до базового рівня архітектурно-генетичних характеристик дерев'яних будівель відносяться їх просторово-конструктивна форма та об'ємно-просторова композиція, до рівнів надбудови – архітектурні деталі та пропорції. При цьому, аналіз архітектурно-генетичних характеристик базового рівня веде до прямого результату виявлення генези дерев'яних пам'яток. Архітектурно-генетичні характеристики рівня надбудови відмічаються швидкими часовими змінами, в результаті чого їх вивчення може бути корисне скоріше в допоміжному плані.

Поняття просторово-конструктивної форми дерев'яної будівлі є новаторським для вітчизняної науки. Під цим терміном розуміється нерозривний зв'язок об'ємно-просторової форми та конструктивного вирішення цілої дерев'яної споруди або її окремої частини. При цьому, поняття об'ємно-просторової і просторово-конструктивної форми дерев'яної будівлі розрізняються, оскільки одні й ті ж характеристики архітектурної форми можуть втілюватися в життя різними конструктивними способами. Відмінність просторово-конструктивної форми означає для дерев'яних будівель і відмінність генези.

Огляд джерел показує, що до сьогодні дослідження базових архітектурно-генетичних характеристик української дерев'яної церкви були достатньо малочислені і фрагментарні. Основна увага дослідників генези української дерев'яної церкви зосереджувалась здебільшого на аналізі архітектурних показників рівнів надбудови (*табл. 1 а*).

Вивчення та систематика археологічної та іконографічної джерельної бази показує, що світові процеси формотворення первинних дерев'яних споруд підпорядковуються загальним закономірностям. Проте спостерігаються певні особливості залежно від кліматично-географічних умов регіону і типу культури (осіла – кочова, сільськогосподарська – скотарська). Зокрема, в усіх первинних культурах виявлене паралельне існування споруд як зрубної, так і каркасної конструкції. Аналогіями відзначаються функціональні типи будівель, загальні конструктивно-будівельні і формотворчі прийоми. При цьому, для ранніх (доба Неоліту-Бронзи) сільськогосподарських культур світу характерне чітке розподілення форми і конструкції житлових споруд і зерносховищ. Одночасно, форма первинних анімістичних святилищ наближується до зерносховищ, а форма поховальних споруд родинна житловим.

Дохристиянське дерев'яне будівництво лісостепової України доби Енеоліту-Бронзи і Давньослов'янського періоду (VI-XIII ст.) мають між собою певні відмінності. Для Енеоліту-Бронзи характерна чітка відмінність форми і конструкції зерносховищ і жител, кумирні наближені за формою до зерносховищ, а поховальні споруди до жител. В давньослов'янському будівництві різниця між житловими і господарчими будівлями виявлена менше, проте стійкі аналогії житла і поховання

зберігаються. Спостерігаються також традиції поєднання функцій зерносховищ і святилищ в одній споруді. В обох періодах спостерігаємо паралельне застосування каркасних, зрубних і змішаних конструкцій. Це дозволяє констатувати, що характер розвитку дерев'яного зодчества України підпорядковується загальносвітовим закономірностям формотворення дерев'яної архітектури, чинним для культур сільськогосподарського типу, однак, має значні, пов'язані з географією та історією регіону, особливості.

В зв'язку з цим, явище генези української дерев'яної церкви доцільно досліджувати на основі аналізу глобальних загальносвітових процесів розвитку дерев'яного культового будівництва з урахуванням локальних умов і особливостей українського регіону. Специфіка поставленої задачі змушує розробляти авторські підходи та використовувати передовий науково-теоретичний досвід країн з розвиненим дерев'яним будівництвом (Японія, Норвегія, країни Закавказзя).

Визнано, що для ефективного вирішення проблеми генези, досліджувати явище української дерев'яної церкви доцільно у наступному порядку: від виявлення витоків та глобальних передумов розвитку дерев'яного будівництва України, через вирішення основного завдання детермінації генези, (етапів, шляху та принципів формотворення) української дерев'яної церкви до конкретизації значення та місця цього архітектурного феномену в загальносвітовому контексті.

Для виявлення витоків та глобальних передумов розвитку дерев'яного будівництва України застосовуються комплекс аналітично-порівняльних, аналітично-ретроспективних та систематизаційних методів обробки інформації. Зокрема, використовуються методи аналітичної систематизації археологічної інформації про ранні етапи розвитку дерев'яного будівництва в світі і Україні, метод ретроспективної реконструкції форми і просторової конструкції дерев'яних споруд по археологічних залишках, архітектурно-генетичний аналіз архаїчних народних будівель України. Для уточнення характеру первинних процесів сакралізації будівель на території України, розроблено авторський метод аналітичної екстраполяції логіки сакралізації об'єктів дерев'яного зодчества на українське підґрунтя (за умови коректних кореляцій та перевірки достовірності результатів). В якості прикладів увагу зосереджено на ментально близьких до України культурах сільськогосподарського типу з гарною збереженістю та вивченістю археологічних залишків дерев'яного будівництва, в першу чергу – це Японія.

Для виявлення етапів, шляхів та принципів формотворення української дерев'яної церкви доцільно застосувати японські науково-теоретичні підходи до вивчення генези дерев'яних пам'яток, розроблені на основі архітектурно-генетичного аналізу, що полягає в послідовному дослідженні базових архітектурно-генетичних характеристик будівель. Це, в першу чергу, просторова конструкція і загальна, пов'язана з внутрішнім простором, композиційна структура. Дослідження просторової конструкції української дерев'яної церкви ⁸ доцільне на базі порівняльного аналізу з просторовими конструкціями дерев'яних церков сусідніх країн, в першу чергу Росії, чиє дерев'яне культове зодчество походить з українським

⁸ Найбільш перспективним об'єктом дослідження видається просторова конструкція верхів української дерев'яної церкви, оскільки саме тут зосереджена більшість унікальних архітектурно-конструкторських прийомів народних будівничих.

від єдиного витоку Київської Русі. До дослідження залучаються також методи гіпотетичних реконструкцій просторових конструкцій української дерев'яної церкви по виявленим нетиповим зразкам.

Для виявлення значення та місця української дерев'яної церкви в загальносвітовому процесі розвитку сакральної архітектури, визнано доцільним розробити та застосувати авторський підхід, заснований на побудові архетипових моделей формотворення храмів світу залежно від регіону та типу релігії, що стає можливим на основі порівняльного аналізу загальних закономірностей композиційно-просторового та сенсуального формотворення храмових будівель світу. Все це в сукупності дозволить виявити генезу та конкретизувати загальносвітові і унікальні аспекти архітектурного феномену української дерев'яної церкви, науково обґрунтувати його значущість для світової культури.

Основний результат розділу:

- окреслені і обґрунтовані методи і підходи до дослідження генези української дерев'яної церкви.

Розділ 3. Витоки і передумови формування української дерев'яної церкви аналізує закономірності загальносвітових процесів становлення базових конструктивних систем і просторових форм дерев'яної архітектури, характер і логіку функціональних процесів сакралізації⁹ об'єктів дерев'яного зодчества та виявляє особливості цих процесів на території України.

В результаті, виявлено наявність в світі географічних ареалів розповсюдження систем зрубного та каркасного будівництва. Основною закономірністю розвитку зрубної та каркасної систем дерев'яного будівництва в світі є те, що незалежно від природних умов, в кожному з регіонів на початкових етапах існування зароджувалися обидві конструктивні системи, в подальшому перевагу отримувала та, що краще відповідала місцевим умовам. Витіснена конструктивна система продовжувала рудиментарне існування в будівлях допоміжного призначення. Визначено природно-кліматичні умови, що призводять в конкретній місцевості до вибору тієї чи іншої конструктивної системи. На користь каркасу виступають: вологий теплий клімат, сейсмічна активність, наявність сильних вітрів чи інших чинників вібрацій. На користь зрубу виступають: сухий холодний клімат, відсутність землетрусів, вітрів чи інших джерел вібрацій. Розповсюдження зрубних та каркасних систем на карті Євразії підпорядковується чіткій системі географічних координат з розподіленням за напрямками північ – південь (температурний критерій) та захід – схід (вібраційний критерій). В зонах межування ареалів виявлено феномен поєднання та змішування конструктивних типів зрубу і каркасу. Ареалам розповсюдження зрубної та каркасної систем дерев'яного будівництва супутні ареали кроквяних і зрубних перекриттів¹⁰. Констатовано, що територія України лежить в подібній перехідній зоні. Це обумовлено географічним положенням країни на межі Сходу і Заходу, Півночі і Півдня. Змішування конструктивних систем тут виявляється як в паралельному існуванні будівель обох типів, так і в поєднанні цих двох систем в різних частинах однієї споруди.

⁹ Тобто, набуття сакральної функції будівлями автентично іншого (як правило, господарського чи житлового) призначення.

¹⁰ Останні здебільшого чинні лише для культових споруд.

Одночасно, частина українських територій знаходиться у зоні переходу кроквяних перекриттів у зрубні. Таким чином, стає зрозумілою залученість українських територій до загального процесу розвитку дерев'яного будівництва з одного боку, та їх особливе географічне розташування – з іншого. Нетипові умови розвитку українського дерев'яного будівництва відповідно провокують нетипові формотворчі і конструктивні рішення.

Розташування території України на межі географічних впливів різних культур та будівельних традицій обумовлює незвично широку варіативність первинних зрубних, каркасних та змішаних конструкцій дерев'яного будівництва, а також типів просторових конструкцій перекриттів. В північній Україні очевидний пріоритет зрубних перекриттів різного типу. Базовими є дві форми: характерний для архаїчних жител і льохів плаский або підвищений (по трапеції чи по дузі) зрубний накат та характерний для центричних клунь зрубний намет. При цьому, центричні наметові клуні північної України зберігають найбільш архаїчні (неолітичні) просторово-конструктивні форми і можуть бути пов'язаними з традиціями аналогічних будов Алтаю, Середньої Азії та Паміру. Аналіз археологічних залишків і архаїчних народних споруд України не дає матеріалу для прямих аналогій з розвинутими просторово-конструктивними формами верхів українських дерев'яних церков. Проте зрубний намет може вважатися похідною формою просторової конструкції залому. Зрубна конструкція підвищеного накату, в свою чергу, прогнозується як похідна форма для безверхих («дахових») українських церков.

Аналіз світових функціональних процесів сакралізації первинних будівель показує, що для культур кочового і скотарського типу загалом характерна модель сакралізації житла через передачу ідеї «будинку померлих» на поховальні споруди і святилища. Для культур сільськогосподарського типу більш характерна модель сакралізації зерносховищ (клунь) через передачу на них ідеї «присутності божеств полів та врожайів». В якості допоміжного шляху виступає родинність певних типів культових будівель до житла. В цьому випадку, логіка сакралізації може йти або шляхом переносу ідеї житла на поховання як «житло померлого» (модель кочових і скотарських культур); або шляхом безпосереднього переносу ідеї житла правителя (верховного жерця) на святилище, як «житло бога». Після розповсюдження ідей монотеїзму, подібні процеси могли також бути спровоковані фактами переобладнання жител під місця для молінь і зборів прочан. Загалом, вплив житла на архітектуру культових споруд сільськогосподарських культур є обмеженим, провідним об'єктом сакралізації залишається зерносховище.

В результаті екстраполяції на українське підґрунтя загальносвітової логіки сакралізації первинних споруд культур сільськогосподарського типу, висвітлена логіка генетичного зв'язку наметової центричної клуні північноукраїнського (поліського) типу з дерев'яною церквою із зрубними наметовими верхами (через проміжну ланку анімістичних кумирень і їх пізнішою трансформацією в каплиці). Логіка трансформації клунь на кумирні полягає в їх ототожненні з місцем перебування духів полів. Правомірність висновку підтверджується стійкими аналогіями ужиткових просторо-конструктивних форм каплиць та клунь в межах кожного конкретного регіону України. Це свідчить про наявність глибинного генетичного і сенсуального зв'язку цих будівель.

Одночасно, архітектура деяких типів українських дерев'яних церков генетично пов'язана з житловим будівництвом регіону. Логіка процесу сакралізації кореспондується із загальносвітовою, зокрема, спостерігаємо дохристиянські ідеї сакралізації житла через поховальні традиції устрою «будинку померлих» та християнський шлях сакралізації хати як місця зібрань прочан. Для всіх випадків, вплив архітектури житла є достатньо обмеженим і чинний більшою мірою для українських безверхих церков з підвищеним зрубним перекриттям накатного типу. Висвітлені шляхи сакралізації підтверджують глибинний зв'язок архітектури української дерев'яної церкви з дохристиянським будівництвом регіону.

Основні результати розділу:

- виявлено специфіку розташування українських територій в кліматично-географічній зоні межування світових ареалів розповсюдження зрубних та каркасних конструктивних систем дерев'яного будівництва, що обумовлює нестандартні просторово-конструктивні рішення дерев'яних будівель України;
- виявлено дохристиянські просторово-конструктивні типи зрубних перекриттів будівель українського регіону, що в подальшому стали похідними формами верхів української дерев'яної церкви;
- виявлено шлях та логіку сакралізації первинних дерев'яних будівель України.

Розділ 4. Українська дерев'яна церква: архітектурно-генетичний аналіз присвячено архітектурно-генетичному аналізу української дерев'яної церкви та визначенню на цій основі її генези: етапів, шляху та принципів формотворення.

Розділ починається з аналізу найбільш стійкої, проте найменш вивченої попередниками архітектурно-генетичної характеристики української дерев'яної церкви – її просторово-конструктивної форми, що, загалом, складається з аспектів просторово-конструктивної форми бази кліті та верху. Проте, оскільки устрій бази кліті є загалом аналогічним для всіх дерев'яних споруд слов'ян і питань щодо свого походження не викликає, на перший план виступає просторово-конструктивна форма зрубних верхів української дерев'яної церкви – найбільш оригінальних її елементів, генеза яких досі залишалася незрозумілою. В результаті, виявлено, що просторово-конструктивна форма верхів українських дерев'яних церков не є гомогенною. Виділено 5 її сталих (базових) різновидів та достатньо велика кількість нетипових рішень. Базовими просторово-конструктивними типами верхів є: підвищений зрубний накат (як правило, накритий зверху даховим покриттям); зрубний намет; зрубний залом; поєднання квадратного і восьмикутного зрубів без залому; залом на поєднанні квадратного і восьмикутного зрубів (*табл. 2*). Принципова різниця цих 5-ти просторово-конструктивних типів свідчить про їх різну генезу.

Очевидно, що просторово-конструктивні типи 1 і 2 є похідними ужитковими формами зрубних перекриттів слов'янського регіону, саме на їх основі еволюціонувала просторова структура українських дерев'яних церков. При цьому тип 1 (підвищений зрубний накат, *див. табл. 2*) веде генеалогію від житлових споруд. Зона його розповсюдження перекриває всю українську та частково російську територію, але самотійне використання характерне лише для карпатського регіону, що складає єдину традицію з церковним будівництвом інших народів Карпат і, можливо, має вторинний зв'язок з формами мурованої культової

архітектури європейських середньовічних стилів (імітація в дереві мурованих циркульних зводів базилік). Подальший розвиток цього типу у зрубні верхи вважається сумнівним через практичну важкість конструктивного переходу і фактичну відсутність перехідних форм між типом 1 та всіма іншими типами верхів. Походження просторово-конструктивного типу 2 (зрубний намет, *див. табл. 2*) тісно пов'язано з просторовою конструкцією центричних клунь та кумирень поліського та північно-прикарпатського регіонів. Цей просторово-конструктивний елемент широко розповсюджений також в дерев'яній архітектурі Росії, проте нехарактерний для західних слов'ян. Просторово-конструктивний тип 2 визнано похідною формою для унікального українського просторово-конструктивного типу 3 (зрубний залом, *див. табл. 2*), що демонструє істотні пропорційні відмінності залежно від часу зведення. Тип 3 є достатньо наближеним до типу 2, трансформація одного типу в інший могла мати під собою практичні резони освітлення внутрішнього простору сакральних будівель і, вочевидь, мала місце вже після розповсюдження християнства. Свідомості наявності цього перехідного процесу зустрічаємо в архаїчних церквах Поліського регіону.

Тут, однак, ми переходимо до розгляду просторово-конструктивних форм більш складного рівня. А саме, якщо зрубні перекриття типів 1 (підвищений накат) і 2 (намет), являють собою логічні приклади найпростіших просторових конструкцій, що можуть бути винайдені багатьма народами світу незалежно, то просторово-конструктивні типи 3–5 слід, на нашу думку, зараховувати до ланки локально-ексклюзивних архітектурних явищ. Таким чином, їх побутування у різних, тим більше, сусідніх народів, слід вважати свідомством спільної генези або ж культурного взаємовпливу. Тож, генезу просторово-конструктивних типів 3–5 можливо визначити шляхом порівняльного аналізу з просторовими конструкціями зрубних завершень храмів світу і, в першу чергу, сусідніх з Україною регіонів Росії, західних слов'ян, Румунії, Закавказзя. Особливої цінності в даному випадку набуває порівняльний аналіз з російськими дерев'яними церквами, оскільки загальновідомою є наша давня історична спільність – походження від єдиного кореня Київської Русі. Враховуючи те, що після монголо-татарської навали (XIII ст.) наші народи розвивалися відокремлено, можна припустити, що аналогічні для українських і російських дерев'яних церков просторово-конструктивні форми мають більш давнє, спільне походження (тобто, сформовані до XIII ст.). А ті просторово-конструктивні типи, що побутують в архітектурі лише одного з етносів, певне, були сформовані вже в процесі відокремленого розвитку (тобто, після XIII ст.). Таким чином, стає зрозумілим, що залом, який не входить до ланки усталених прийомів дерев'яного культового будівництва Росії, вочевидь, не був також характерним і для дерев'яного будівництва домонгольської Русі. Він або виник на теренах України пізніше (між XIII та XV ст.), або ж існував до того лише на периферії, де вплив дохристиянського будівництва відчувався сильніше. Ареал походження залому можна прогнозувати в регіонах Полісся та північних Карпат.

Проблема генеалогії просторово-конструктивного типу 4 (четверик на восьмерику без залому, *див. табл. 2*) уявляється найбільш складною. Про його давнє походження свідчить широкий ареал розповсюдження від Карпат до Сибіру, та типовість його застосування у формах російської дерев'яної архітектури не лише як

елементу завершення храмів, але й на нижчих рівнях зрубів церков та дзвіниць. Ця просторово-конструктивна форма також є широко вживаною в закавказькому дерев'яному будівництві. Тому, визначити її конкретний генетичний код на сучасному рівні володіння інформацією не вбачається за можливе. Прототипами цієї просторово-конструктивної форми в архітектурі українських і російських дерев'яних церков можуть бути як давньоруські оборонні башти, так і, з більшою долею вірогідності, пірамідальні центрично-вінчасті дерев'яні перекриття народних закавказьких жител, передані в архітектуру Русі через призму мурованих християнських храмів вірмено-грузинського типу¹¹. У всякому випадку, це давній, проте не автентичний просторово-конструктивний тип: він з'явився на східнослов'янських територіях ще до розпаду Київської Русі (а саме, в часових межах приходу на Русь християнства, тобто між X та XII ст.) і є тісно пов'язаним з княжим державним будівництвом цього періоду.

Просторово-конструктивний тип 5 (залом на переході зрубного четверика у восьмирік, *див. табл. 2*) трактується як гібрид просторово-конструктивних типів 3 та 4. Таким чином, стає очевидною його комбінаторна природа та більш пізнє походження (не раніше XVI ст.).

Причинами виникнення нетипових просторово-конструктивних форм верхів українських церков є: результати перебудови; впливи архітектури інших країн чи мурованого будівництва; рудименти зниклих типів просторової конструкції. За умови іноземних впливів, як правило, бачимо руйнування основних композиційних характеристик української дерев'яної церкви – центричності і висотного розкриття інтер'єру. Найбільш цікавими для розуміння генези церков визнано випадки збереження рудиментарних просторових конструкцій, що можуть бути залишками зниклих усталених типів. Зокрема, на відповідних прикладах з української і російської дерев'яної архітектури було розглянуто гіпотетичну можливість формування центричного чотиригранного залому з підвищеного накату шляхом проміжного утворення повздовжнього двобічного залому.

Аналіз композиційної структури українських дерев'яних церков показує, що вона розпадається на два принципові типи, що формувалися паралельно, але різними шляхами. До першого «центрично-підпорядкованого» типу належать одноверхі та дахові церкви. Тут об'єми бічних клітей є композиційно залежними від підвищеної центральної частини. Прогнозований шлях формотворення таких церков – прибудова допоміжних частин до центрального елемента і в меншій мірі – наслідування візантійсько-закавказьких планувальних принципів (для хрестових церков). Композиція церков «незалежно-комбінованого» типу складається з декількох рівнозначних об'ємів. До нього належать церкви з розвиненим верхом над кожною кліткою. Основний шлях формотворення таких церков прогнозується як поєднання в одну структуру декількох незалежних архітектурних складових, проте не виключені також і випадки розвитку додаткових верхів над боковими клітками одноверхніх церков «центрично-підпорядкованого» типу. Таким чином, двоверхі церкви на тридільному плані та триверхі на хрестовому, можуть трактуватися як

¹¹ Переконливі свідчення спорідненості пірамідальних центрично-вінчастих дерев'яних перекриттів закавказького житла з формою завершення мурованих церков вірмено-грузинського типу, навів Л. Сумбадзе.

проміжні форми між двома виявленими основними типами. В якості додаткового типу може бути визначено розповсюджену на західно-карпатських територіях України, проте сформовану набагато пізніше (починаючи із XVII ст.) «західну модель» просторової композиції з вищою каркасною, не пов'язаною з внутрішнім простором, баштою над нартексом. В цьому випадку спостерігаємо руйнацію характерних для української дерев'яної церкви просторово-композиційних ознак (в першу чергу – центричності структури) за рахунок впливів будівельних традицій західних слов'ян. Таким чином, створено альтернативний варіант типології українських дерев'яних церков, що класифікує храми не за звичними ознаками форми плану, кількості верхів, тощо, а за принциповими відмінностями просторово-конструктивної форми і пов'язаної з внутрішнім простором композиційної структури (табл. 3).

Різниця просторово-конструктивної форми і об'ємно-просторової композиції українських дерев'яних церков є глибинним виявленням різниці їх генези і безпосередньо не пов'язана з прийнятим в сучасній архітектурній теорії розділенням на регіональні школи народного зодчества. Формування базових архітектурно-генетичних характеристик і основних композиційних типів українських дерев'яних церков було завершено до кінця XVI ст. Надалі спостерігаємо здебільшого процеси ускладнення комбінаторики композиційно-просторових рішень, зміни характеру архітектурних деталей та пропорцій. Таким чином, українська дерев'яна церква продовжувала розвиватися, проте не змінювала свої базові ознаки.

Більшість регіональних шкіл народного дерев'яного будівництва України сформувалася у XVII-XVIII ст., тобто набагато пізніше часів завершення базових процесів формотворення української дерев'яної церкви. Різниця між церквами тих чи інших українських регіональних шкіл здебільшого характеризується різницею комбінаторики базових композиційних схем та просторово-конструктивних форм, а також відмінностями вторинних архітектурно-генетичних характеристик (архітектурних деталей, пропорцій), що було обумовлено впливом локальних кліматичних, ландшафтних та етнічних чинників. В меншій мірі дотичні до цього впливи архітектурних стилів мурованого будівництва Європи. Проте, в деяких регіональних школах народного сакрального будівництва України все ж таки можливо простежити певні відмінності архітектурно-генетичних характеристик базового рівня, що свідчить про відмінності шляху формотворення. А саме: лемківська (в більшій мірі) та бойківська (в меншій мірі) регіональні школи тяжіють до часткових змін просторово-конструктивної форми і об'ємно-просторової композиції храмів під впливом дерев'яного будівництва західних слов'ян («західна» композиційна модель). Це зумовлюється розташуванням таких церков на прикордонних землях із значним рівнем міжнаціональних взаємовпливів та історичної дифузії народонаселення. В той же час, галицька і в більшій мірі гуцульська регіональні школи народного будівництва тяжіють до традицій дерев'яного зодчества Київської Русі і відмічаються переважним використанням хрестових одноверхих композицій церков та просторово-конструктивної форми верху «восьмерик на четверику без залому». Це зумовлюється прямою передачею давніх будівельних традицій Київської Русі через Галицьке князівство та дотичні до того ж культурного ареалу, розповсюджені на прилеглих територіях вірменські

общини. Церкви так званої буковинської регіональної школи, навпаки, відмічаються неомогенною просторово-конструктивною формою перекриттів, яка розпадається на два принципово відмінні підтипи, що мають різну генезу. Один з них, із захованими під покрівлею зрубними верхами із залами, продовжує суто українські традиції, інший, із влаштованими під покрівлею підвищено-накатними стелями, є прямою ремінісценцією будівельних традицій румунської Буковини. Це дає підстави для перегляду критеріїв належності українських дерев'яних церков до тих чи інших регіональних шкіл народного будівництва.

На основі результатів розділу детерміновано базові етапи формотворення української дерев'яної церкви, що є тісно пов'язаними з специфікою історичного розвитку регіону. Загальний процес розвитку архітектури української дерев'яної церкви містить 4 принципові етапи, що відмежовані один від одного кардинальними зламами характеру розвитку. На першому, дохристиянському етапі (від початку розвитку до IX ст.), спостерігаємо формування основ дерев'яного культового будівництва регіону, що надалі істотно вплинули на архітектуру української дерев'яної церкви. На другому етапі Київської Русі (X-XIII ст.), спостерігаємо передачу нових архітектурних традицій східно-християнського будівництва. На третьому етапі становлення національної самобутності (XIV-XVI ст.), проходило формування базових архітектурних характеристик української дерев'яної церкви, коли після монголо-татарської навали спостерігаємо послаблення візантійської архітектурної традиції і вихід на перший план національних дохристиянських будівельних прийомів. До кінця цього етапу всі основні архітектурно-генетичні характеристики і композиційні типи української дерев'яної церкви вже остаточно сформовані. На останньому етапі ускладнення базових форм (XVII – поч. XIX ст.), спостерігаємо варіативний розвиток та ускладнення сформованих до поч. XVII ст. архітектурно-генетичних характеристик української дерев'яної церкви. Це дає підстави визначати генезу української дерев'яної церкви як синкретично-комбінаторну. Генезу церкви слід вважати синкретичною тому, що її просторово-конструктивна форма має декілька різних архітектурних прототипів. Комбінаторною генезу слід вважати тому, що просторово-конструктивні елементи різного походження можуть вільно комбінуватися в межах однієї будівлі, як по вертикалі, так і по горизонталі, в результаті створюючи усталений набір композиційних типів. Причиною розвинутих традицій комбінування в одній будівлі елементів з різною генезою, визнано особливості шляху формотворення українських дерев'яних церков, що на ранніх етапах часто мав комбінаторний характер, тобто, формування храмів відбувалося за рахунок поєднання автономних архітектурних одиниць (кумирень, каплиць). Все це дає підґрунтя для формулювання принципів формотворення української дерев'яної церкви.

Процеси запозичення мурованою сакральною архітектурою України просторово-композиційних характеристик дерев'яних церков, мали місце принаймні з XIV ст. У XVII-XVIII ст. ці традиції знайшли логічне продовження в мурованій культовій архітектурі українського національного стилю. Таким чином, збережені українською дерев'яною церквою прадавні композиційні схеми та способи організації архітектурного простору віддзеркалилися в мурованому сакральному зодчестві України.

Основні результати розділу:

- виявлено похідні форми, географічно-часові межі і характер формування основних просторово-конструктивних типів верхів української дерев'яної церкви (*табл. 2*);
- розроблено альтернативну типологію українських дерев'яних церков на основі принципової різниці їх композиційної структури (*табл. 3*);
- виявлено базові етапи формотворення і комбінаторно-синкретичний характер генези (синкретичний в походженні, комбінаторний у шляху структурного формування) української дерев'яної церкви (*табл. 4*), що дає підґрунтя для формулювання принципів формотворення української дерев'яної церкви;
- на основі результатів розділу розроблено рекомендації по реконструкції форми та проектуванню українських дерев'яних церков в національних традиціях.

Розділ 5. Українська дерев'яна церква в контексті традицій сакральної архітектури світу присвячено виявленню місця і значення української дерев'яної церкви для розвитку культових споруд світу, детермінації міри самотності і світової спадковості її архітектури.

Для цього застосовано авторський підхід побудови архетипових моделей сенсуального формотворення¹² сакральних будівель світу. В результаті виявлено, що архетипові моделі сенсуального формотворення політеїстичних, а згодом і монотеїстичних, культових будівель на Сході і Заході є принципово відмінними. На Сході, в свою чергу, існує розбіжність формотворення в регіонах Далекого Сходу, Південної (Індія та Індокитай) і Передньої (Ірано-Закавказький регіон) Азії. Анімістичне будівництво слов'янських культур займає проміжне положення між східною і західною моделями, частково уособлюючи і ті й інші риси. Спільною детермінантою політеїстичних культових споруд Сходу визнано центричний вертикалізм їх просторової композиції, викликаний ідеями світової вісі або небесних сходів для божества. Зокрема, для країн Далекого Сходу притаманна найбільш проста модель формотворення на основі поодиноких ярусних вертикалей. Для культових споруд Південної Азії додатковою детермінантою є наявність комбінаторної структури з кількома поєднаними на нижньому рівні східчастими вертикалями (баштами) з відкритим внутрішнім простором, що впливає з традицій створення багатобожних святилищ, де кожна з башт присвячувалася іншому божеству. Для Передньої Азії характерна цілісна центрично-вертикальна модель: наявність культових будівель із центрально-розвинутим, відкритим в інтер'єрі простором. Ідея цієї моделі пов'язана із смисловими архетипами місцевих культів вогню, які потребували формування цілісного підвищеного простору над священним вогнищем.

Традиції західного політеїстичного будівництва суттєво відрізняються: храми будуються здебільшого на основі витягнутого плану з вівтарною частиною в глибині (архетипи помешкання божества і будинку померлих). Ярусність, центричний вертикалізм, вертикальне розкриття внутрішнього простору і

¹² Тобто, формотворення, обумовленого тими чи іншими архетипами сакрального сенсу в уявленнях конкретної культури та віри.

комбінаторна структура для них загалом не характерні. Глибинний розвиток простору переважає над центрично-вертикальним.

Характер взаємовідносин архітектурних традицій політеїзму і монотеїзму також є відмінним на Сході і Заході. Для Сходу характерне паралельне існування і постійний взаємовплив архітектури політеїзму і монотеїзму. Просторова структура усіх названих вище східних моделей формотворення культових споруд виявляє прямий сенсуальний зв'язок з політеїстичними (анімістичними) віруваннями свого регіону. Практично всі особливості культового будівництва, що автентично мали анімістичний сенс (центричний вертикалізм, ярусність, тощо), тим чи іншим чином були адаптовані композиційною структурою храмів монотеїзму та переосмислені на основі нових парадигм. Особливо це помітно у Східно-Візантійському та Закавказькому християнському будівництві. Єдиною особливістю формотворення політеїстичних храмів, що практично не притаманна спорудам монотеїзму, є характерна для південно-азійських храмів комбінаторність шляху формування і відповідно – композиційної структури. На Заході розповсюдження християнства призвело до зникнення храмів політеїзму і переривання їх архітектурних традицій.

Цю специфіку формотворення можна використовувати в якості допоміжного показника генези пам'яток сакральної дерев'яної архітектури світу, в тому числі і України. Зокрема, шлях формотворення українських дерев'яних церков не може бути однозначно охарактеризований як східний або західний. У першооснові їх композиції переважають риси східного культового будівництва дохристиянських часів: південноазійська (індуїстська) комбінаторна модель формотворення для церков „незалежно-комбінованого” типу і переднеазійська (зороастрійська) модель для церков „центрично-підпорядкованого” типу. При цьому, у випадку „незалежно-комбінованого” типу тяжіння до характеристик культової архітектури політеїзму виражено яскравіше, оскільки притаманна цьому типу комбінаторна багатобаштова структура є характерною лише для споруд політеїзму, в той час як структура центрично-підпорядкованого типу спостерігається також і в східно-християнських храмах, що є достатньо тісно пов'язаними з традиціями переднеазійського зороастризму. До парафії західних впливів можна віднести лише відносно пізні поверхові ремінісценції стилів архітектури Західної Європи¹³.

Таким чином, тяжіння архітектури української дерев'яної церкви до світового дохристиянського контексту стає очевидним. Вона сформувалася на межі традицій Сходу і Заходу, політеїзму (анімізму) і монотеїзму з перевагою східних анімістичних рис. Українські дерев'яні церкви зберігають такі основні ознаки культових споруд політеїзму (анімізму) як центричність, вертикалізм, ярусність, комбінаторна структура і викликана нею багатoverхість, відкритість внутрішнього простору, наближеність до природи. Тяжіння українських дерев'яних церков до політеїстичної архітектури східного типу проявлено також і в чинності нетипового для храмів монотеїзму комбінаторного шляху формотворення, що в свою чергу викликало до життя комбінаторність їх композиційної структури. Підтверджує свою світову унікальність також і просторова конструкція залому (*табл. 1 б*). Це виводить

¹³ Як вказувалося вище, виняток складають деякі західноукраїнські регіональні школи народного зодчества, де західні впливи частково торкнулися і композиції храмів.

українську дерев'яну церкву в ряд унікальних світових явищ. Функціональні та літургійні потреби християнського культу вплинули на архітектурно-просторову форму українських дерев'яних церков відносно слабо і виявлені здебільшого в умовній тридільності (або хрестовості) планів (в рідкісних випадках – появі крилосів)¹⁴, орієнтації будівель по осі захід-схід, специфіці декору й внутрішнього устрою церков. Характерною християнською рисою також можна вважати сучасну відсутність в Україні симбіотичного співіснування будівель політеїзму і монотеїзму.

Загалом, слід констатувати, що формотворення української дерев'яної церкви проходило не еволюційним, а революційним способом, тобто, шляхом різких якісних стрибків і зломів. Таким чином, стає можливим виявити причинно-наслідковий механізм формування української дерев'яної церкви у самотній світовий архітектурний феномен, тобто виявити ті чинники (причини якісних зломів розвитку), що призвели до унікальності просторово-конструктивної форми та виключно нетипової для християнських будівель об'ємної композиції української дерев'яної церкви, що тяжіє до східно-політеїстичного типу. Загалом, всі причинно-наслідкові зв'язки можна розділити на дві групи, що беруть свій початок від географічних умов території України або з особливостей її історичного розвитку. Історичні чинники, в свою чергу, можуть розподілятися на етногенічні, політичні, економічні, тощо (*табл. 5*). До географічних чинників в першу чергу слід віднести нетипове положення українських територій на зламі кліматичних (Північ-Південь) та культурних (Схід-Захід) ареалів. Це обумовило самотні архітектурні просторово-конструктивні і планувально-композиційні рішення української дерев'яної церкви, а також призвело до синкретичного злиття в її архітектурі ментальних, культурних і сакральних парадигм Сходу і Заходу з перевагою впливів Сходу. Не можна в цьому випадку ігнорувати також і можливість прадавніх міграцій і культурних зв'язків з народами Південної Азії, ймовірність яких останнім часом отримує все більше наукових підтверджень. Серед найбільш значущих історичних чинників слід визнати примусове впровадження християнства на Русі (злам між першим та другим етапами розвитку, див. *рез. розд 4*), що обумовило кількасотрічний період так званого двовір'я, а разом з ним і практику пристосування споруд анімізму під церкви, будову християнських святилищ на місці анімістичних та призвело до змішування будівельних традицій анімізму і християнства. Запозичення традицій культової архітектури візантійсько-закавказького християнства в період Київської Русі послугувало каталізатором розвитку українських дерев'яних церков, проте загалом звернуло його на більш традиційний для християнської Східної Європи шлях. Виникнення одноверхих хрестових церков „центрично-підпорядкованого” типу можна пояснити саме впливами візантійського і закавказького культового будівництва, яке формувалося з перевагою рис архітектури переднеазійського регіону. Надалі розвиток української дерев'яної культової архітектури різко змінив русло через монголо-татарське нашествя (злам між другим та третім етапами розвитку), що обумовило переривання традицій державного будівництва Київської Русі. Формування комбінаторної структури і

¹⁴ В деяких випадках ймовірна також поява поверхневих прибудов для функціональних потреб: ризниці, паламарні, тощо.

багатоверхості українських дерев'яних церков („незалежно-комбінований” тип) частково можна пояснити саме цим фактом. На українських теренах на перший план виходять місцеві дохристиянські архітектурно-будівельні традиції, розвиваються локальні, тісно пов'язані з анімізмом форми будівництва, на основі цього спостерігаємо процеси поєднання декількох каплиць з наметовими верхами у церкви, початок формування просторової конструкції залому. Відродження країни і пошуки національного стилю в добу Козацького ренесансу (четвертий етап) в свій час обумовили подальший самобутній розвиток архітектури української дерев'яної церкви. Все це загалом уможливило унікальний синкретично-комбінаторний шлях формування української дерев'яної церкви, широку варіативність та самобутність її композиційно-просторових і просторово-конструктивних рішень, а також явне тяжіння до нетипових для культових споруд Європи архітектурних прийомів з арсеналу політеїстичного культового будівництва східного типу.

Основні результати розділу:

- доведено, що українська дерев'яна церква є самостійним загальнонаціональним архітектурним явищем світового масштабу, сформованим на межі традицій Сходу і Заходу з відчутною перевагою східних характеристик та впливу традицій архітектури політеїзму (анімізму);
- виявлено характер світової спадковості української дерев'яної церкви: долі східних і західних, політеїстичних (анімістичних) і християнських складових її архітектури, також виявлені її унікальні риси, головними з яких є: нетиповий для храмів монотеїзму комбінаторний шлях формування та просторово-конструктивна форма верхів (*табл. 1 б*);
- визначено чинники самобутності української дерев'яної церкви та причинно-наслідковий механізм її формування у світовий архітектурний феномен (*табл. 5*).

ВИСНОВКИ

1. У дисертації наведено теоретичне узагальнення і нове вирішення наукової проблеми генези (витоки, етапи і принципи архітектурного формотворення) української дерев'яної церкви. Для вирішення проблеми застосовано сучасні теоретичні здобутки світових фахівців та оригінальні авторські підходи. Основною засадою дослідження є аналіз базових архітектурно-генетичних характеристик української дерев'яної церкви в контексті розвитку сакральної архітектури світу. Робота започатковує новий для вітчизняної науки напрям досліджень, що дозволить українським фахівцям зосередити увагу на досі нерозроблених питаннях генеалогії вітчизняної і світової сакральної архітектури. Результати роботи науково обґрунтовують автентичність, загальнонаціональний характер і виключне загальнокультурне значення архітектурного феномену української дерев'яної церкви та дозволяють якісно поліпшити рівень реставрації українських дерев'яних церков та їх авторського проектування в національних традиціях.

2. В роботі виявлено архітектурні прототипи і розроблено теорію генези української дерев'яної церкви, що може бути описана п'ятьма базовими принципами:

- принципом самостійності та синкретичності генези;

- принципом консервативності базових форм;
- принципом тектоніки та центричності структури;
- принципом комбінаторності форми і шляху формотворення;
- принципом революційності розвитку.

3. Самостійність генези української дерев'яної церкви розуміється як автентичність шляху формування її базових архітектурно-генетичних характеристик та їх незалежність від впливів форм мурованої архітектури. Під синкретичністю генези української дерев'яної церкви мається на увазі наявність декількох принципово різних прототипів її просторово-конструктивної форми.

4. Просторово-конструктивна форма і просторова композиція української дерев'яної церкви є її основними архітектурно-генетичними характеристиками. Ці виключно консервативні (сформовані не пізніше XVI ст.) ознаки виходять за рамки «локально-народного» архітектурного явища: їх генеза підпорядковується глибинним загальносвітовим закономірностям формотворення дерев'яних сакральних споруд. Зокрема, детерміновані в роботі негомогенні за походженням та шляхом формування п'ять базових просторово-конструктивних типів верхів української дерев'яної церкви і два основних типи її пов'язаної з інтер'єром просторової композиції, залишаються основою практично всіх українських дерев'яних храмів незалежно від віку та географічного положення будівлі. Вказані п'ять просторово-конструктивних типів верхів можуть комбінаторно поєднуватися в рамках кожного з композиційних типів української дерев'яної церкви. Місцевими ландшафтно-кліматичними умовами та впливом стилів мурованої архітектури обумовлюється лише специфіка вторинних архітектурно-генетичних характеристик (деталі, пропорції) церков. При цьому, специфіка архітектури сформованих у XVI-XVIII ст. основних місцевих шкіл української дерев'яної церкви в значній мірі обумовлена загальнонаціональними процесами розвитку української дерев'яної сакральної архітектури і лише на цій давній основі корегується тими чи іншими локальними архітектурно-будівельними традиціями. Виключення складають бойківські, лемківські та деякі інші церкви прикордонних територій, в архітектурі яких активніше відчувається вплив будівельних традицій сусідніх народів.

5. Основними вказаними вище просторово-композиційними типами українських дерев'яних церков є „центрично-підпорядкований” (з одним центральним верхом) та „незалежно-комбінований” (центрично-симетричний багатoverхий) типи. Це кореспондується з архетиповими композиційними моделями формотворення політеїстичних культових споруд Сходу: переднеазійською (центрично-підпорядкованою зороастрійською) та південноазійською (комбінаторною індуїстською) відповідно. В обох випадках тісний зв'язок українських дерев'яних церков з культовою архітектурою східно-політеїстичного типу є очевидним, проте в церквах „незалежно-комбінованого” типу він виражений яскравіше. При цьому, комбінаторність структури української дерев'яної церкви „незалежно-комбінованого” типу напряду обумовлена комбінаторністю шляху її формотворення (традиціями поєднання декількох, часто негомогенних за генезою, архітектурних одиниць в одну споруду) і не може бути пояснена впливами візантійсько-закавказької християнської архітектури. Залишається або прогнозувати автентичну наявність анімістичних багатoverхих храмів у слов'ян цього регіону, або

ж допускати ймовірність прадавніх впливів південноазійського (індо-арійського) будівництва.

6. Процес формування української дерев'яної церкви проходив не шляхом еволюційного розвитку, а різкими революційними скачками, що було обумовлено унікальними географічними, культурними та історичними умовами регіону. Похідною цього процесу є нетипові передумови формування української дерев'яної церкви: специфіка розвитку в зоні межування географічних ареалів каркасних і зрубних конструкцій дерев'яного будівництва, східних і західних культурних архетипів. Надалі процес формотворення два рази різко змінював напрям за рахунок історичних умов. Ключовими зламами характеру розвитку були примусове впровадження християнства на Русі, що призвело до змішування будівельних традицій анімізму (язичництва) і християнства, та монголо-татарське нашествя, що призвело до переваги дохристиянських архітектурно-будівельних традицій, ініціювавши формування комбінаторної структури і багатоверхості українських дерев'яних церков. Для культових і функціонально-літургійних потреб християнства українська дерев'яна церква є лише поверхово пристосованою.

7. В результаті, українська дерев'яна церква сформувалася як цілісний архітектурний феномен із нетипово високим ступенем самотутності. Основними унікальними рисами української дерев'яної церкви є шлях її формотворення у монотеїстичну культову будівлю політеїстичним шляхом комбінаторного поєднання анімістичних за походженням архітектурних одиниць та просторова конструкція залому. Це унікальний для Європи приклад монотеїстичного храму, чия архітектура безперервно продовжує духовні і архітектурно-будівельні традиції нації від анімістичних часів.

8. У XIX-XX ст. природний процес розвитку української дерев'яної церкви було призупинено через політичні резони, спершу пов'язані з імперськими амбіціями царської Росії, пізніше – радянського союзу. Зараз спостерігається відродження феномену української дерев'яної церкви, яке протікає у двох напрямках: шляхом продовження давніх традицій народного будівництва місцевими майстрами і шляхом авторського проектування. Перший шлях, на нашу думку, не потребує спеціального коригування, оскільки через відродження місцевих будівельних традицій, автоматично виходить на автентичні принципи розвитку. Однак, шлях авторського проектування українських дерев'яних церков потребує створення чітких орієнтирів, що могли б забезпечити будівництво храмів у національних традиціях. Ці орієнтири (в першу чергу, принципи формотворення української дерев'яної церкви) є одним з результатів дослідження, що дозволило розробити в рамках даної роботи конкретні рекомендації до проектування в Україні нових дерев'яних церков в національних традиціях із заданими генетично-часовими характеристиками. Ці рекомендації також можуть бути використані під час реставрації та наукової реконструкції форми давніх дерев'яних церков українських територій.

9. Результати роботи розкривають декілька можливих напрямів подальшого дослідження. Зокрема, дозволяють продовжити і поглибити розроблення такої окресленої проблеми, як генеза світової сакральної архітектури. Конкретні дослідження питання генези сакральних будівель окремих країн із розвиненим

дерев'яним храмобудівництвом, а також тих країн, де дерев'яні храми зараз фактично відсутні, проте наявні переконливі свідчення їх давнього існування з подальшим запозиченням їх просторової форми мурованою архітектурою, дозволять скласти повну картину розвитку (закономірностей, особливостей, шляхів формотворення та генетичних зв'язків) дерев'яних храмів окремих країн і сакральної архітектури світу в цілому.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Битий шлях або Україна, якою ми її любимо / [Гайворонський О., Ключко Д., Красюк О., Романенко О., Сачек П., Шевцова Г.]; за ред. Д. Ключко. – К.: Дуліби, 2005. – 168 с.
2. Шевцова Г. В. Грані світу. Україна-Японія: дерев'яна архітектура / Шевцова Г. В. – К.: Грані-Т, 2006. – 152 с.
3. Шевцова Г. В. Дерев'яні церкви України / Шевцова Г. В. – К.: Грані-Т, 2007. – 376 с.
4. Шевцова Г. В. Історія японської архітектури і мистецтва / Шевцова Г. В. – К.: Грані-Т, 2011. – 232 с.
5. シェフツォバ・ガリーナ、櫻井敏雄。ウクライナ木造教会堂の基礎的研究// 近畿大学理工学部研究報告。－平成 16 年。－第 40 号。－ページ 9－18。 (*Шевцова Галина, Сакураї Тосіо. Основні засади української дерев'яної церковної архітектури // Часопис науково-інженерної школи університету Кінкі. – 2004. – № 40. – С. 18-28.*)
6. シェフツォバ・ガリーナ、櫻井敏雄。ウクライナ木造教会堂の外観と様式// 近畿大学理工学部研究報告。－平成 16 年。－第 40 号。－ページ 18－28。 (*Шевцова Галина, Сакураї Тосіо. Стилістика та екстер'єр українських дерев'яних церков // Часопис науково-інженерної школи університету Кінкі. – 2004. – № 40. – С. 9-18.*)
7. Шевцова Г. В. Зрубна та каркасна конструктивні системи в дерев'яній архітектурі: витоки та взаємовпливи, змагання за першість. (На прикладі Японії і України) / Г. В. Шевцова // Сучасні проблеми архітектури та містобудування. – К.: КНУБА, 2005. – № 14. – С. 125-134.
8. Шевцова Г. В. Конструкція японських клунь „такаюка” як можливий шлях до розуміння конструкції Трипільського храму / Г. В. Шевцова // Сучасні проблеми архітектури та містобудування. – К.: КНУБА, 2006. – Вип. 15. – С. 295-299.
9. Шевцова Г. В. Випадки запозичень українською кам'яною церковною архітектурою XIV-XVI сторіч об'ємно-просторових особливостей українського народного дерев'яного культового зодчества як одна з передумов виникнення стилю українське бароко / Г. В. Шевцова // Сучасні проблеми архітектури та містобудування. – К.: КНУБА, 2006. – № 16. – С. 106-111.
10. Шевцова Г. В. Українська дерев'яна церква в контексті історії архітектури Сходу / Г. В. Шевцова // Региональные проблемы архитектуры и строительства. – Одесса: Одесская государственная академия строительства и архитектуры, 2007. – № 9-10. – С. 384-391.

11. Шевцова Г. В. Японський досвід охорони, обмірних досліджень, та реставрації пам'яток дерев'яної архітектури / Г.В. Шевцова // Сучасні проблеми архітектури та містобудування. – К.: КНУБА, 2007. – Вип. 17. – С. 95-98.
12. Шевцова Г. В. До питання генези конструкції залому в українських дерев'яних церквах / Г. В. Шевцова // Сучасні проблеми архітектури та містобудування. – К.: КНУБА, 2007. – № 18. – С. 115-122.
13. Шевцова Г. В. Історичні процеси формування ранніх форм синтоїстського храму як можливий шлях до розуміння генези української дерев'яної церкви / Г. В. Шевцова // Традиції та новації у вищій архітектурно художній освіті. – Харків: Харківська державна академія дизайну і мистецтва, 2008. – № 1, 2, 3. – С. 274-280.
14. Шевцова Г. В. Процеси віддзеркалення будівельних традицій політеїстичних святилищ в сакральних спорудах монотеїстичних релігій (на прикладі розвитку дерев'яного будівництва України і Японії) / Г. В. Шевцова // Сучасні проблеми архітектури та містобудування. – К.: КНУБА, 2008. – № 19. – С. 115-122.
15. Шевцова Г. В. Специфіка формування японської пагоди у світлі традицій буддизму та синто / Г. В. Шевцова // Сучасні проблеми архітектури та містобудування. – К.: КНУБА, 2008. – № 20. – С. 121-126.
16. Шевцова Г. В. Японські курганні поховання як джерело інформацій про архітектуру епохи Кофун / Г. В. Шевцова // Містобудування та територіальне планування. – К.: КНУБА, 2008. – Вип. 31. – С. 453-458.
17. Шевцова Г. В. Народне житло Японії: аналогії з процесами розвитку народної архітектури в Україні / Г. В. Шевцова // Вісник Харківської академії дизайну і мистецтв. – Харків: ХДАДМ, 2009. – №11. – С. 153-158.
18. Шевцова Г. В. Норвезька дерев'яна церква крізь призму українського досвіду / Г. В. Шевцова // Традиції та новації у вищій архітектурно-художній освіті. – Харків: ХДАДМ, 2009. – № 3-4. – С. 163-168.
19. Шевцова Г. В. Порівняльна характеристика зрубів України та Японії / Г. В. Шевцова // Сучасні проблеми архітектури та містобудування. – К.: КНУБА, 2009. – Вип. 21. – С. 150-155.
20. Шевцова Г. В. Конструкції змішаного кам'яно-дерев'яного типів (на прикладі оборонної архітектури України та Японії) / Г. В. Шевцова // Сучасні проблеми архітектури та містобудування. – К.: КНУБА, 2009. – Вип. 22. – С. 133-139.
21. Шевцова Г. В. Порівняльні характеристики дерев'яних каркасних конструкцій України та Японії / Г. В. Шевцова // Містобудування та територіальне планування. – К.: КНУБА, 2009. – Вип. 32. – С. 489-493.
22. Шевцова Г. В. Україна-Норвегія – витоки і особливості об'ємно-просторої форми та конструкції дерев'яних храмів / Г. В. Шевцова // Традиції та новації у вищій архітектурно-художній освіті. – Харків: ХДАДМ, 2009. – № 5. – С. 142-146.
23. Шевцова Г. В. Українська дерев'яна церква: конструктивні прийоми розвитку вертикального внутрішнього простору та питання їх генези / Г. В. Шевцова // Містобудування та територіальне планування. – К.: КНУБА, 2009. – Вип. 34. – С. 526-532.

24. Шевцова Г. В. Українська дерев'яна церква та японські дерев'яні храми: єдність в спорідненості з природою / Г. В. Шевцова // Вісник національного університету „Львівська політехніка” – Львів: Вид-во Національного університету „Львівська політехніка”, 2009. – № 656. – С. 131-134.
25. Шевцова Г. В. Комбінаторно-синкретична генеза української дерев'яної церкви / Г. В. Шевцова // Містобудування та територіальне планування. – К.: КНУБА, 2009. – Вип. 36. – С. 474-478.
26. セフツォバ・ガリーナ、櫻井敏雄、五島利兵衛。ウクライナにおける校倉造木造教会堂の内部空間 // 大同大学紀要。 – 2009. – 第 45 巻。 – ページ 65–71. (*Шевцова Галина, Сакураї Тосіо, Госіма Ріхеє. Особливості внутрішнього простору українських зрубних церков // Збірник наукових статей університету Дайдо. – 2009. – № 45. – С. 65-71.*)
27. Shevtsova Galyna, Sakurai Toshio, Goshima Rihee. Investigation of Ukrainian wooden church alternative genesis (On the base of interior space analysis) // 大同大学紀要。 – 2009. – 第 45 巻。 – ページ 73–77. (*Шевцова Галина, Сакураї Тосіо, Госіма Ріхеє. Дослідження можливостей альтернативної генези українського дерев'яного храму // Збірник наукових статей університету Дайдо. – 2009. – № 45. – С. 73-77.*)
28. Шевцова Г. В. Нетипові варіанти конструктивного вирішення верхів українських дерев'яних церков / Г. В. Шевцова // Сучасні проблеми архітектури та містобудування: Наук.-техн. зб. – К.: КНУБА, 2010. – Вип. 23. – С. 166-171.
29. Шевцова Г. В. Східне коріння візантійського храму та його вплив на формування української дерев'яної церкви / Г. В. Шевцова // Традиції та новації у вищій архітектурно-художній освіті. – Харків: ХДАДМ, 2010. – № 1. – С. 48-50.
30. Шевцова Г. В. Особливості об'ємно-просторової структури сакральних споруд анімізму: різниця Сходу і Заходу, місце українських дерев'яних храмів / Г. В. Шевцова // Сучасні проблеми архітектури та містобудування. – К.: КНУБА, 2010. – Вип. 24. – С. 164-168.
31. Шевцова Г. В. Східна Європа та Україна: ступінь впливу народного житла на формотворення дерев'яної церкви / Г. В. Шевцова // Містобудування та територіальне планування. – К.: КНУБА, 2010. – Вип. 37. – С. 565-572.
32. Шевцова Г. В. Архитектурная традиция как вектор развития японских мегаполисов / Г. В. Шевцова // Современная архитектура мира: сб. научн. статей Рос. акад. архитектуры и строит. наук, НИИ теории и истории архитектуры и градостроительства. – М; Спб: Нестор – История, 2011. – Вып. I. – С. 291-300.
33. Шевцова Г. В. Взаимовлияние и слияние архитектурных традиций синто и буддизма в культовой архитектуре Японии / Г. В. Шевцова // Деревянное зодчество. Новые материалы и открытия: сб. научн. статей Рос. акад. архитектуры и строит. наук, НИИ теории и истории архитектуры и градостроительства. – М; Спб: Издательский дом „Коло”, 2011. – Вып. II. – С. 7-36.

34. 五島利兵衛、原愛、シェフツォバ・ガリーナ。ウクライナ・キエフ聖ソフィア聖堂の平面分析 // 大同大学紀要。－2011。－第 47 卷。－ページ 65－83. (*Госіма Ріхєє., Хара Ай, Шевцова Галина. Аналіз планувально-просторової схеми храму Софія Київська // Збірник наукових статей університету Дайдо. – 2011. – № 47. – С. 65-83.*)
35. Шевцова Г. В. Процессы сакрализации зернохранилищ (амбаров) и их роль в формировании культовой деревянной архитектуры мира (на примерах Японии и Украины) / Г. В. Шевцова // Вопросы всеобщей истории архитектуры: сб. научн. статей Рос. акад. архитектуры и строит. наук, НИИ теории и истории архитектуры и градостроительства. – 2012. – Вып. 5. – С. 28-41.
36. Шевцова Г. В. Срубная и каркасная системы деревянного строительства: факторы выбора, ареалы распространения в мире / Г. В. Шевцова // Вопросы всеобщей истории архитектуры: междунар. конф., 31 мая – 1 июня: тез. докл. – М: Рос. акад. архитектуры и строит. наук, НИИ теории и истории архитектуры и градостроительства, 2012. – С. 59-60.
37. Шевцова Г. В. Традиции синто и их влияние на формирование национальной самобытности архитектуры Японии / Г. В. Шевцова // Невские чтения: междунар. симпозиум в честь 120-летия со дня рождения Н.А. Невского, 3-5 окт. 2012 г.: тез. докл. – СПб: Российская академия наук, институт Восточных рукописей, 2012. – С. 36-37.
38. Шевцова Г. В. Деревянные церкви в украинском национальном стиле: исторические особенности и рекомендации по проектированию / Г. В. Шевцова // Наука, образование и экспериментальное проектирование: междунар. науч.-практ. конф., 8-12 апр. 2013 г.: тез. докл. – М.: Московский архитектурный институт, 2013. – С. 121-122.

АНОТАЦІЯ

Шевцова Г.В. Генеза української дерев'яної церкви (витоки, принципи архітектурного формотворення, світовий контекст). – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора архітектури за спеціальністю 18.00.01 – теорія архітектури, реставрація пам'яток архітектури. – Київський національний університет будівництва і архітектури МОН України, Київ, 2013.

У дисертації наведено теоретичне узагальнення і нове вирішення наукової проблеми генези (витоки, етапи і принципи архітектурного формотворення) української дерев'яної церкви. Для вирішення проблеми застосовано сучасні теоретичні здобутки світових фахівців та оригінальні авторські підходи. Основною засадою дослідження є аналіз базових архітектурно-генетичних характеристик української дерев'яної церкви в контексті розвитку сакральної архітектури світу. Робота започатковує новий для вітчизняної науки напрям, що дозволить українським фахівцям зосередити увагу на нерозроблених питаннях генеалогії вітчизняної і світової сакральної архітектури. Результати роботи науково обґрунтовують автентичність, самобутність, загальнонаціональний характер і виключне загальнокультурне значення архітектурного феномену української дерев'яної

церкви, дозволяють якісно поліпшити рівень реставрації українських дерев'яних церков та їх авторського проектування в національних традиціях.

Ключові слова: українська дерев'яна церква, генеза, витoki, принципи архітектурного формотворення, світовий контекст, архітектурно-генетичні характеристики, автентичність, самобутність, загальнонаціональний характер, загальнокультурне значення.

SUMMARY

Shevtsova G.V. Genesis of Ukrainian wooden church (sources, principles of architectural formation, worldwide contest). – Manuscript.

Thesis on competition of a scientific degree of the doctor architecture on a specialty of 18.00.01 – theory of architecture, restoration of architectural monuments. – Kiev National University of Construction and Architecture of Ministry of Education and Science of Ukraine, Kiev, 2013.

The thesis gives theoretical summary and new conclusion of Ukrainian wooden church genesis (sources, stages and principles of architectural formation) scientific problem. For the conclusion of the problem there were applied the modern international theoretical experience and author's own original approaches. The investigation results are achieved by the analytic of Ukrainian wooden church's main architecture-genetic characteristics. This analytic was fulfilled from the global position of worldwide sacral architecture developing review. The thesis is establishing a new for Ukrainian scientific tradition vector of researches that would help to concentrate researcher's attention on some blind points of Ukrainian and worldwide sacral architecture genesis. The scientific results of the investigation prove the authentic, originality, national character and extreme world-cultural significance of Ukrainian wooden church's architectural phenomena. Also they make possible to improve the quality of Ukrainian wooden churches restoration level and to push up the development of new Ukrainian wooden churches designing in national traditions.

Key words: Ukrainian wooden church, genesis, sources, principles of architectural formation, worldwide contest, architecture-genetic characteristics, authentic, originality, national character, world-cultural significance.

АННОТАЦИЯ

Шевцова Г.В. Генезис украинской деревянной церкви (истoki, принципы архитектурного формoобразования, общемировой контекст). – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени доктора архитектуры по специальности 18.00.01 – теория архитектуры, реставрация памятников архитектуры. – Киевский национальный университет строительства и архитектуры МОН Украины, Киев, 2013.

В диссертации приведены теоретическое обобщение и новое решение научной проблемы генезиса (истoki, этапы и принципы архитектурного формoобразования) украинской деревянной церкви. Для решения поставленной задачи использованы современные теоретические разработки мировых специалистов и оригинальные авторские подходы. На основе исследования глобальных предпосылок формирования украинской деревянной церкви и анализа ее базовых архитектурно-

генетических характеристик в контексте развития сакральной архитектуры мира, разработана теория генезиса украинской деревянной церкви, которая может быть описана пятью базовыми принципами. А именно, принципами самостоятельности и синкретичности генезиса, консервативности базовых форм, тектоники и центричности структуры, комбинаторности пути формирования, революционного характера развития.

Самостоятельность генезиса украинской деревянной церкви понимается как аутентичность пути формирования ее архитектуры. Под синкретичностью генезиса понимается наличие нескольких принципиально различных прототипов ее пространственно-конструктивной формы. Пространственно-конструктивная форма и композиция украинской деревянной церкви являются ее основными архитектурно-генетическими характеристиками. Эти исключительно консервативные (сформированные не позднее XVI в.) признаки выходят за рамки «региональной» архитектурной вариации. В частности, выявленные в работе пять неомогенных по происхождению базовых типов пространственно-конструктивной формы верхов украинской деревянной церкви и два основных типа ее связанной с интерьером пространственной композиции, остаются преобладающей основой украинских деревянных храмов независимо от времени возведения и места расположения постройки. Указанные пять пространственно-конструктивных типов верхов украинской деревянной церкви могут комбинаторно совмещаться в рамках любого из композиционных типов. При этом, специфика архитектуры церквей, возведенных в рамках „региональных школ” народного зодчества XVII-XVIII вв., также в значительной степени обусловлена общенациональными процессами развития деревянной культовой архитектуры и лишь поверхностно корректируется локальными традициями. Исключение составляют бойковские, лемковские и некоторые другие церкви приграничных территорий, в чьей архитектуре активнее ощущается влияние строительных традиций соседних народов.

Вышеуказанными базовыми пространственно-композиционными типами украинских деревянных церквей являются: «центрично-подчиненный» (с единственным центральным верхом) и «независимо-комбинированный» (центрично-симметричный многоверхий), типы, что совпадает с основными архетипическими композиционными моделями формообразования политеистических храмов Востока: переднеазиатской (зороастрийской) и южноазиатской (индуистской) соответственно. Это, в сумме с другими признаками, свидетельствует о генетической связи архитектуры украинской деревянной церкви с традициями культового зодчества восточно-политеистического типа.

Процесс формообразования украинской деревянной церкви проходил резкими революционными скачками, что было обусловлено уникальными географическими, культурными и историческими условиями региона. Точкой отсчета являются нетипичные предпосылки формирования украинской деревянной культовой архитектуры в зоне межевания ареалов каркасных и срубных конструкций деревянного строительства, восточных и западных культурных архетипов. В дальнейшем, процесс формообразования два раза менял направление. Ключевыми переломами характера развития были: принудительное распространение христианства на Руси, повлекшее за собой смешение архитектурных традиций

местного анимизма (язычества) и византийского христианства, а также монголо-татарское нашествие, приведшее к преимуществу дохристианских архитектурных традиций и инициировавшее формирование комбинаторной структуры и многовершия украинских деревянных храмов. Для функционально-литургийных нужд христианства украинская деревянная церковь приспособлена поверхностно. При этом, архитектура украинской деревянной церкви обладает значительной долей самобытных черт. Основными из них являются: путь формирования в монотеистическую постройку, характерным исключительно для архитектуры политеизма способом комбинаторного соединения автономных архитектурных единиц, а также, пространственная конструкция залома. Это уникальный для Европы пример монотеистического храма, архитектура которого беспрерывно продолжает духовные традиции нации со времен анимизма.

Таким образом, научно аргументированы аутентичность, самобытность, общенациональный характер и исключительное общекультурное значение архитектурного феномена украинской деревянной церкви. Работа открывает новое для отечественной науки направление, что в дальнейшем позволит украинским специалистам сосредоточить внимание на неразработанных ранее вопросах генеалогии отечественной и мировой сакральной архитектуры. Также результаты работы позволяют качественно улучшить уровень реставрации и авторского проектирования украинских деревянных церквей.

Ключевые слова: украинская деревянная церковь, генезис, общемировой контекст, истоки, принципы архитектурного формообразования, архитектурно-генетические характеристики, аутентичность, самобытность, общенациональный характер, общекультурное значение.

А.

Архітектурно-генетичні характеристики української дерев'яної церкви (ступінь дослідженості питання)

Б.

Архітектурно-генетичні характеристики української дерев'яної церкви західні, східні, політеїстичні, монотеїстичні і унікальні риси

	Західний світ	Унікальність	Східний світ	
	монотеїзм		політеїзм, синкретизм	
Просторово-конструктивна форма				базовий рівень
Просторова композиція				
Сакральний сенс просторової композиції				
Архітектурні деталі				надбудова
декор				
пропорції				
Шлях формування	А М М	А М М	А М А↔М	

Умовні позначення:

А

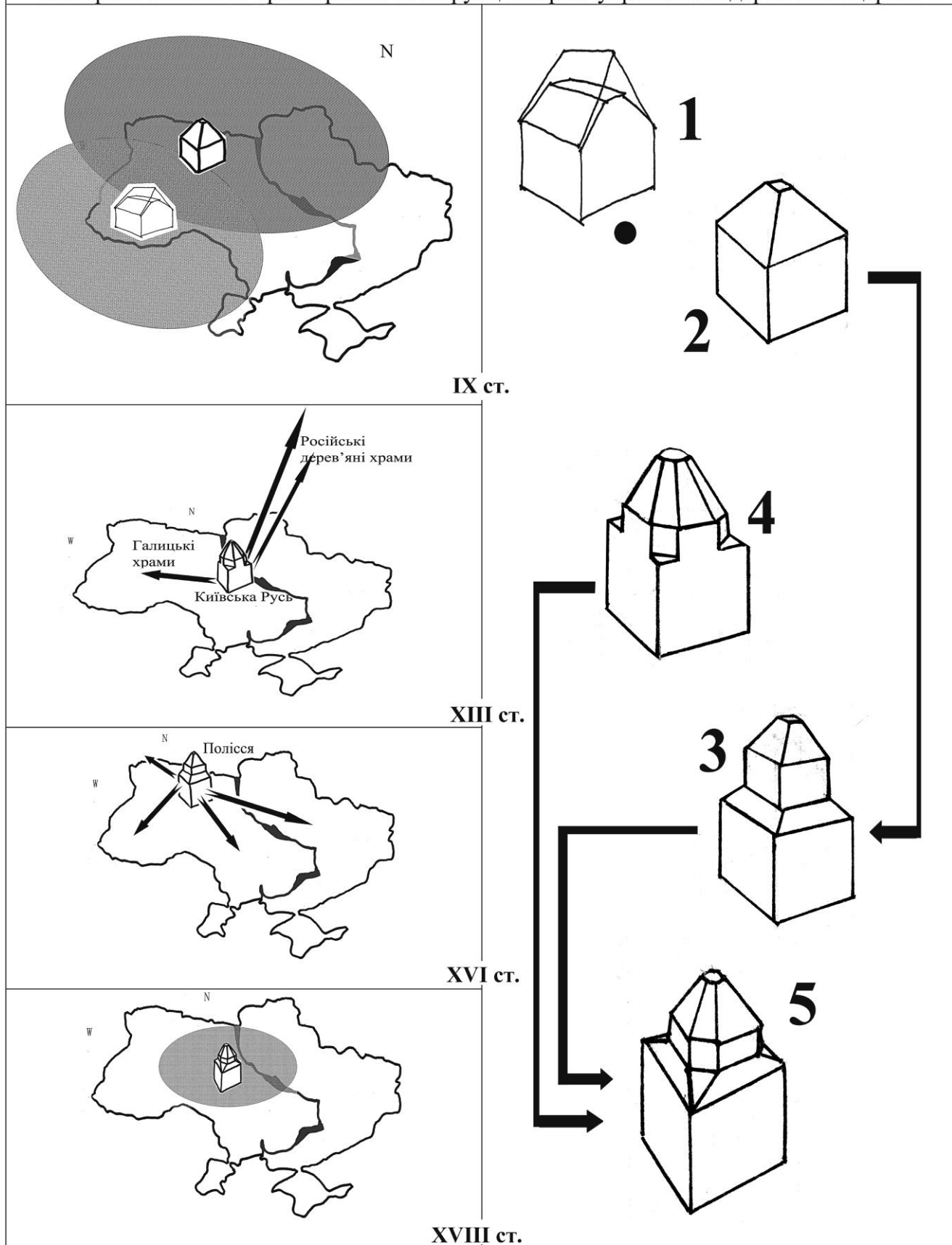
 Архітектурні традиції анімізму (політеїзму)

М

 Архітектурні традиції монотеїзму (християнства)

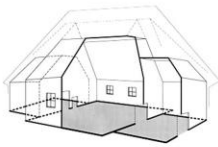
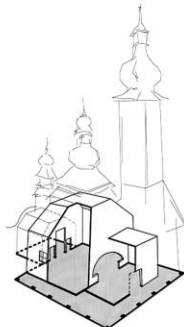
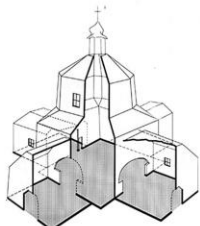
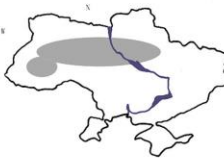
**Гене́за, час і ареал формування п'яти просторово-конструктивних типів
верхів української дерев'яної церкви**

Синкретична гене́за просторових конструкцій верхів українських дерев'яних церков

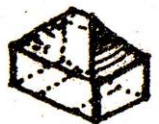
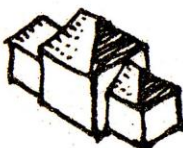
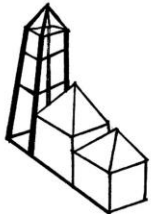
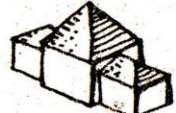
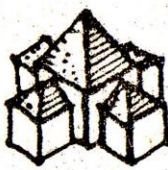
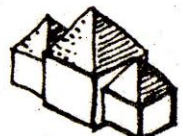
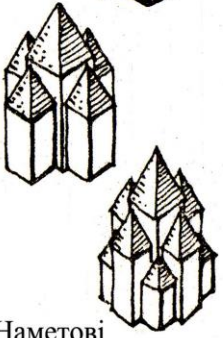

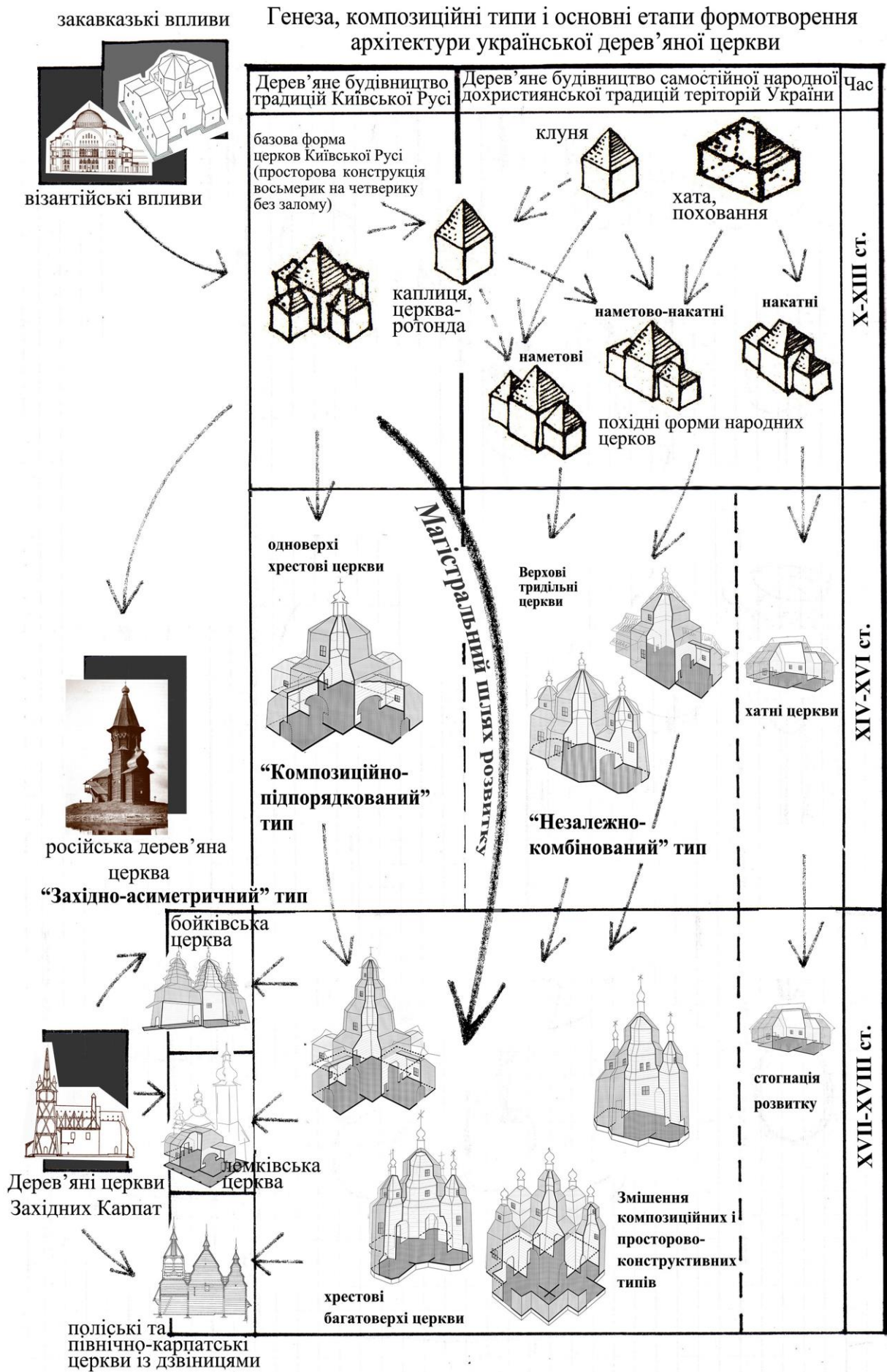
Таблиця 3

Базові просторово-композиційні типи
української дерев'яної церкви

локальні типи		національні типи	
безверхий (хатній)	західний асиметричний	центрично-підпорядкований	незалежно-комбінований
			
ареали переважного побутування базових просторово-композиційних типів			
 Північно-західні регіони	 Бойківські, лемківські, західно-поліські та північно-карпатські церкви із дзвіницями над бабинцем	 Центральні регіони і гуцульські церкви	 Вся Україна

Комбінаторні форми просторово-композиційних типів
української дерев'яної церкви

  Накатні	 З каркасною вежею	 Наметово-накатні	 Наметові
---	--	--	--

Таблиця 5

Шлях формування української дерев'яної церкви: причинно-наслідковий зв'язки

